

Får kvinnor tjäna pengar på barn?

Om vinst och kapitalism i förskolan

Carolin Dahlman

© FÖRFATTAREN OCH TIMBRO FÖRLAG 2003

SÄTTNING: ATELJÉ TYPSNITTET L&R

TRYCK: ELANDERS GOTAB, STOCKHOLM 2003

ISBN 91-7566-545-X

ISSN 1404-3033, NR 37

CVV – CENTRUM FÖR VÄLFÄRD EFTER VÄLFÄRDSSTATEN

TEL 08-587 898 00

FAX 08-587 898 50

WWW.CVV.NU

INFO@CVV.NU

INNEHÅLL

Förord 5

Inledning 7

Gungbräda – pengarna eller barnen? 11

Mamma, pappa, barn – låsta könsroller 18

Krocket – alltid nya hinder i vägen 29

Lika mycket saft – jämlikhet eller utveckling? 36

Kurragömma – maktmonopolets rädsla 43

Slutsatser 50

Bilaga 1: Fakta om förskolan 56

Bilaga 2: Fakta om enskilda förskolan 58

Referenser 63

Förord

Får kvinnor tjäna pengar på barn? Det är frågan Carolin Dahlmans diskuterar i denna studie om vinst och kapitalism i förskolan. Det är en oerhört viktig fråga som handlar om hur kvinnoförtrycket organiseras och hålls levande i vårt fina folkhem, detta hem som alltid har varit ett strängt patriarkat. Ett patriarkat som förutsätter arbetsamma husmödrar som ska tjäna män, barn och äldre av altruistiska skäl. Kvinnor som frigjorts från det egna hemmets inlåsning för att bli inlåsta i det stora folkhemmets tjänsterum!

Den offentliga sektorns välfärdsmonopol kombinerad med våra förväntningar om att kvinnor ska arbeta om inte gratis, så åtminstone för liten betalning, har skapat den kvinnofälla som den svenska välfärdssektorn är. Exploateringen av kvinnornas idealitet har nått långt i den svenska idyllen. Ett reservat för lågbetalda arbetsmyror har skapats, där kvinnorna hålls ifrån de fördelar som de som jobbar eller driver företag i öppna och konkurrensutsatta marknader får. Kapitalismen är bra för män, kvinnor får nöja sig planekonomins elände.

På 90-talet tändes hoppet för många kvinnor när de offentliga monopolerna började försvagas och allt fler välfärdsproducenter fick vara med och till och med konkurrera om medborgarnas val av vård, skola och omsorg. På detta sätt kunde kvinnorna få högre löner och dessutom ta till vara sina egna erfarenheter av välfärdsproduktion för att bli företagare. Det var vägen mot egenmakt och respekt. Men hoppet tändes för tidigt. Denna mångfald, och särskilt detta företagande, skulle inte vara som männens. Det skulle omgärdas med restriktioner av allehanda slag och dessutom misstänkliggöras. Kvinnorna skulle inte tillåtas bli riktiga kapitalister!

Det är fult att tjäna pengar på gamla, sjuka och barn, utbasuneras från maktens korridorer. Ja, men på allt annat är det OK. Och för männen är det inga problem att tjäna pengar på prylar som barn, gamla och sjuka behöver och konsumerar. Det trista i denna före-

ställning är att så många kvinnor – inte minst många så kallade feminister som bara fungerar som det manliga förtryckets megafoner – tror på den. Det visar Carolin Dahlmans studie med plågsam tydlighet.

Carolin Dahlmans studie om det manliga förtrycket av kvinnorna och kvinnornas medansvar i detta förtryck är viktig läsning för alla som inte är nöjda med en patriarkal ordning som misstänkliggör det kvinnliga företagandet och berövar så många kvinnor rätten att vara kapitalister.

Mauricio Rojas

Verksamhetschef CVV

Inledning

Våren 2003 strejkade Kommunal, och opinionen svarade i olika undersökningar att man stödde kvinnornas krav på högre löner. Men samtidigt var få beredda att faktiskt öppna plånboken och betala för dessa höjningar.

Det här visar hur omöjligt det är att uppnå jämställdhet inom det system vi har i dag. Lönerna kommer aldrig att kunna komma upp till respektfulla nivåer. Kvinnor kommer inte att kunna göra karriär i samma utsträckning som män. I stället är risken stor att de framgångar som uppnåtts det senaste decenniet snart kommer att vara uttraderade. Privatiseringar kan ge fördelar på kort sikt, men de kan aldrig skapa en hållbart bättre situation med de förutsättningar som nu finns.

Flera hundra tusen svenska kvinnor sitter i dag fast i ett skruvstäd. De befinner sig på en arbetsmarknad som är skapad för att tillgodose skattebetalarnas olika behov så billigt som möjligt snarare än att skapa bra arbetsplatser för den personal som jobbar där. De arbetar i korskelden mellan en krympande kommunal budget, föräldrars krav på minskade barngrupper och politikernas krav på jämlikhet. Dessutom har de ofta huvudansvar för hemarbetet.

Dessa kvinnor arbetar i den offentliga sektorn där de får låga löner. Där de är sjukare än andra grupper i samhället och deras frihet att utforma arbetet efter eget huvud är begränsad. Kvinnorna är helt enkelt de som får betala för planekonomin, för den övernitiska jämlikheten, för politikernas vilja att kontrollera. Det är de som får lida för att vi andra ska få det bättre. Det är de som offras.

Men de är inte bara offer, utan också medaktörer, vilket gör problemet extra komplicerat. De kulturella könsrollsmönstren lever kvar. De mönster som visar att kvinnor ska jobba ideellt med omsorg, att kvinnor inte driver företag eller bryr sig om pengar, att kvinnor finns till för andra. Och uppfattningarna om vad som är kvinnligt och manligt bevaras av oss alla, både av kvinnor och av män, eftersom

vi är uppfostrade enligt dem och känner oss trygga med dem.

Det är därmed inte så svårt att förstå varför majoriteten av dem som jobbar med barn i Sverige är kvinnor. Det finns alltså ett skäl till att vi tänker på en man när vi pratar om en företagare. Det finns ett skäl till att entreprenörerna i förskolan helst inte vill prata om att deras verksamhet går med vinst.

Många talar om att kvinnorna kan få det bättre genom privatisering inom den offentliga sektorns ram. Ökad frihet ska ge dem alternativa arbetsmarknader och möjlighet att driva egna företag. Genom privata lösningar ska de få högre löner och mer att säga till om.

Och visst. Det kanske är så att privata lösningar inom den offentliga ramen är bättre än den gamla modellen. Men jag vill i den här skriften peka på att det med nuvarande konstruktion inte är alldeles enkelt att genomföra detta med ett positivt och långsiktigt resultat. För trots att man privatiserar och skapar alternativ finns skruvstället kvar. Politikerstyret finns kvar. Den usla ekonomin finns kvar. Konflikten mellan verksamhetens och personalens behov finns kvar. Lösningen i könsroller finns kvar. Och kanske är den så kallade privatiseringen därmed ett dödsdömt projekt.

Om inget görs för att lossa på skruvstället kan utvecklingen mot jämställdhet komma att stanna upp. Om förutsättningarna för företagande är alltför dåliga, och ingen därmed är beredd att starta företag som ger alternativ, då kommer inga alternativ att finnas. Något som dels skulle betyda att kvinnorna blir kvar i en dålig arbetsmiljö, och dels att medborgarnas valfrihet är hotad. För att inte tala om de konsekvenser en återgång till enbart kommunal verksamhet kan ha för kvaliteten. Alla är förlorare när problemen inte tas på allvar.

Bland annat genom samtal med ett antal entreprenörer i förskolebranschen har jag identifierat en rad faktorer som komplicerar den fortsatta frigörelsen i den offentliga sektorn, faktorer som kan leda till att vinst och företagande i välfärden blir en historisk parentes. Mitt fokus ligger på förskolorna, eftersom problemen är extra tydliga där.

Det finns flera skäl till att det är komplicerat att starta företag i aktiebolagsform med syfte att utöver att göra ett bra jobb även tjäna lite extra.

- *Ersättningssystemet.* Med lika ersättning från den gemensamma kassan för alla förskolor skapas en bakvänd marknad, där enda sättet att skapa överskott är att dra ner på kostnader. Det betyder att vinst inte kommer från växande intäkter, utan enbart från en effektivisering av verksamheten. Många kan se detta som att ägarens vinst automatiskt leder till sämre kvalitet. Förskollärarna ställs mot barnen i en intressekamp.
- *Könsrollerna.* Bilden av företagaren är i vårt samhälle många gånger synonymt med bilden av en man, vilket sannolikt beror på att den arbetsmarknad som kvinnor befinner sig på är politiskt styrd. Längre var det exempelvis förbjudet att starta företag inom barnomsorgen. Det blev efter hand tillåtet att starta personalkooperativ, och först för tio år sedan blev det möjligt att driva förskola som aktiebolag. Detta betyder att kvinnan som grupp är kvar i sin gamla roll som hemmafru. Enda skillnaden är att hon nu är anställd.
- *Ekonomiska begränsningar.* Den kommunala budgeten är snäv, vilket betyder att det inte går att öka kostnaderna för förskolan ytterligare. Löner kan sällan höjas och det är svårt att öka överskottet. Staten har infört maxtaxa och allmän förskola som kostar extra för kommunerna.
- *Rättvisan.* Generellt finns ett opinionsmässigt motstånd mot de fria alternativen, då många är rädda att valfriheten leder till klyftor. Oron leder till att människor och politiker blir misstänksamma mot enskilda skolor och förskolor. Dessutom finns i opinionen ett motstånd mot att den offentliga verksamheten alls ska kunna verka enligt näringslivets principer. Ska man verkligen få tjäna pengar på barn?
- *Behovet av kontroll.* När enskilda aktörer kommer in i den offentliga verksamheten verkar politiker och tjänstemän känna att de tappar makt. Deras roll i förskolan begränsas. Detta är en av orsakerna till

att fria alternativ blir bemötta med skepsis i vissa kommuner, något som kan försvåra verksamheten.

I rapporten har jag givit dessa fenomen namn från lekens värld. Jag kallar problematiken kring ersättningssystemet för "gungbräda" för att illustrera intressekampen mellan ägarna och verksamheten. Könsrollsfrågan kallar jag "mamma, pappa, barn" som är en traditionell lek med tydliga roller. Frågan om ekonomiska förutsättningar ryms under rubriken "krocket", eftersom det handlar om att hela tiden ta sig igenom olika hinder. "Lika mycket saft" kallar jag problemet med segregation. Slutligen kallar jag frågan om politikernas och tjänstemäns behov av kontroll för "kurragömma".

Frågan är om det någonsin kommer att vara möjligt att tjäna pengar på förskoleverksamhet, då varje krona i vinst är en krona mindre till barnen. Att samma sak gäller för Polarn & Pyret som säljer barnkläder eller Wahlströms bokförlag som producerar barnböcker är oväsentligt. Mixen av skattepengar, omsorg, klassiska kvinnoroller och kommunal struktur gör att det är svårt att driva företag i förskolevärlden utan att bocka och skrapa med foten i marken. Utan att befinna sig i underläge. Därför är det inte säkert att vi kommer att se en fortsatt utveckling. I dag drivs cirka 12 procent av all barnomsorg, och 17 procent av förskolorna, i enskild regi. Hittills har de sakta men säkert blivit fler. Men kommer andelen att öka utan förändringar av systemets struktur?

Även om vi får se en fortsatt ökning av alternativen kommer välfärdsföretagen ändå att ligga i en annan kategori än det övriga näringslivet, eftersom de lever under så bistra förhållanden. Det betyder att deras villkor alltid kommer att vara sämre. Och att kvinnorna kommer att vara kvar som gisslan.

Gungbräda – pengarna eller barnen?

”Varje krona i utdelad vinst har en bättre alternativ användning”, konstaterade den före detta skolministern Ingegerd Wärnersson för ett par år sedan.¹

Med detta uttalande satte Wärnersson fingret på något av det mest hämmande för företagandet i välfärden. Nämligen att vi skattebetalare är ganska snåla. Vi betalar för vår trygghet via skattsedeln och vill självklart inte att SL-chefer på vår bekostnad ska åka på lyxresor eller att barnskötare ska ha för höga löner. Vi kan tycka det i princip, men inte om vi själva tvingas betala via högre skatt eller avgifter. Eller om deras nytta ställs mot våra barns. Kommunals strejk våren 2003 är ett bra exempel. Enligt en undersökning gjord av Temo visade det sig att en majoritet av svenska folket tyckte att det var bra om kommunalarnas löner höjdes. Men en majoritet trodde inte att det fanns pengar.² Det är alltså enkelt att ha åsikter, men svårare att öppna plånboken.

Dagens system, där förskolan ges en fastställd ersättning per barn samtidigt som inga andra inkomstkällor är tillåtna, får som konsekvens att varje krona till företagaren blir en krona mindre till verksamheten. Marknaden är därmed bakvänd jämfört med det vanliga näringslivet.

För det första är det beställaren och inte utföraren som bestämmer priset, till skillnad från i mataffären. Den ersättning som de enskilda förskolorna får per inskrivet barn ska motsvara det som den kommunala förskolan kostar per barn.

För det andra finns ingen möjlighet att få ökade intäkter, eftersom det finns ett slags ”maxinkomst”. Vad man än gör kan man inte förändra den. Enda sättet att få överskott är att minska utgifterna, vilket gör att det blir svårt att motivera vinster. Detta leder till att kvinnor-

1. Olsson Lova, 2002a.

2. TT-meddelande 12 april 2003.

na ställs mot barnen. Det blir en intressekamp mellan barnen och ägarna till de enskilda förskolorna.

Enda sättet att skapa överskott är således att spara på utgifterna. Till viss del kan man åstadkomma detta genom att ha mindre lokaler och så vidare, men i slutändan minskar utrymmet för löneloft. Personalen lockas inte till de fria alternativen med löften om hög inkomst, utan med tal om frihet och medbestämmande.

Lönerna skiljer sig inte särskilt mycket mellan privata och kommunala arbetsplatser. Kommunal gjorde en mätning av hur det såg ut 1999. Då tjänade 40 procent av barnskötarna i kommun eller lands-ting i genomsnitt under 14 400 kronor och 60 procent under 14 600 kronor. Motsvarande siffror i privat regi var 13 900 kronor och 14 400 kronor, vilket kan tolkas som att lönerna där är lägre.³ Men gemensamt för båda kategorierna är att det inte skiljer så många kronor mellan olika individers lönebesked. Alla tjänar ungefär lika lite, och ökade insatser, utbildning eller ansträngningar kommer knappt att synas på kontoutdraget den 25:e. Anledningen till att söka sig till en viss arbetsplats kanske man snarare finner i möjlighet att bestämma mer själv, god stämning i arbetslaget, ett visst arbetssätt och så vidare. Lönen har inte så stor betydelse.

För det tredje blir vinsten på sikt lägre ju bättre verksamhet man bedriver. Ju effektivare den kommunala förskolan blir, desto mindre blir marginalerna för den enskilda, eftersom ersättningen grundas på vad förskolan kostar per barn i kommunal verksamhet. När kommunens förskolor och skolor var ineffektiva kunde den som drev verksamheten på ett smartare sätt spara pengar – pengar som kunde bli ett överskott. Men om konkurrensen pressar de kommunala förskolorna minskar ersättningen, och därmed utrymmet för att tjäna pengar. På samma sätt ökar också ersättningen till de enskilda alternativen om kommunen väljer att satsa på den kommunala förskolan.

I debatten är det just nu barngrupperna som är i centrum. Inför

3. *Solidaritet och valfrihet i välfärden*, 2001.

riksdagsvalet 2002 var storleken på barngrupperna i förskolan en av de hetaste frågorna. Några röster från den debatten: "Allt fler rapporter talar för att barnen i förskolan mår dåligt och att det beror på alltför stora barngrupper. Små barn i stora grupper drabbas i allt större utsträckning av stressrelaterade sjukdomar. Hörselskador och tinnitus hos barnen har ökat", skrev en kristdemokrat.⁴ "Nej, vi måste fortsätta satsa på att hålla antalet barn nere i grupperna på förskolorna", skrev en vänsterpartist.⁵

Gudrun Schyman och hennes kolleger slåss både för utökad service i offentlig sektor och högre kvinnolöner, men verkar inte vilja prata om de båda ämnena samtidigt. "Vi vill återinföra de maxgränser för dagisgruppernas storlek som försvann på 80-talet", sa hon vid ett möte i Örebro inför valet 2002. Men hon "har inte räknat på vad det skulle kosta".⁶

Man får en känsla av att många tror att ett gynnande av fria alternativ med automatik leder till sämre verksamhet. "Det borgerliga styret i Stockholm skadar medvetet den offentliga verksamheten för att tvinga fram privatiseringar", hävdade Bosse Ringholm till exempel i mars 2002.⁷

Ännu grövre uttryckte sig Sigvard Marjasin när han skrev om privatiseringar i Andres Küngs bok *Låt Pysslingen leva* (1984).

Allt detta skall ske på kapitalets – eller som det heter numera – marknadens villkor. Det kräver av oss att vi förmår tränga igenom propagandaridåerna. Att vi kan se vad som döljs bakom de vänsälla namnen Pysslingen och Tvättman; att där döljer sig storkapitalet. Och att kapitalet är på offensiv mot den folkligt dominerande delen av ekonomin. Egentligen är det agitatoriskt ett bra läge för oss. För vilken paroll passar egentligen bättre i dagens läge än: Folkets väl går före storfinansens!⁸

4. Drotz, Karl-Gustav, 2002.

5. Archenholtz, Ingmar, 2002.

6. "Vill ha dagis som på 80-talet", 2002.

7. Alfredsson, Hans O, 2002.

8. Küng, Andres, 1984.

Oron fanns också hos föräldrarna. Två småbarnsmammor skrev på Brännpunkt i *Svenska Dagbladet* i december 1989:

*Om alternativa Pysslingar ska få statsbidrag, på vilket sätt blir de då billigare? Blir personalgruppen plötsligt större? Och hur mäter vi effektiviteten i omsorgen av barn? Antal kramar eller antal torkade stjärtar per timme?*⁹

Inger Nordqvist, som är ordförande i ett föräldrakooperativ i Sundsvall, tror inte på vinstdrivna aktieföretag i förskolan. Hon ser svårigheterna med att mäta vinsten och har en känsla av att kvaliteten skulle bli lidande. För henne hör större resurser ihop med bättre kvalitet. Hon skulle i stället vilja betala mer för att hennes barn ska ha det bra.

En typisk nyhetsartikel våren 2003 handlar om hur friskolorna sägs utarma de kommunala skolorna.

*Ystads kommun räknar i år med att betala tio miljoner kronor till friskolan Kunskapsskolan. Fem av de miljonerna har kommunen lyckats spara in genom att krympa sin egen verksamhet.*¹⁰

Den enes bröd är den andres död och tvärtom, alltså.

Det finns dock motbilder. När Temo frågade svenska folket om hur de trodde att kvaliteten skulle påverkas av ökad konkurrens från privata vinstdrivande företag inom sjukvård och skola var det 43 procent som trodde att kvaliteten i verksamheten skulle förbättras. 22 procent trodde att den skulle försämrats. De yngre var mer positiva, liksom högutbildade, egenföretagare, privatanställda och höginkomsttagare.¹¹

Också facketts inställning verkar i dag mildare än tidigare. Ylva Thörn skrev i en debattartikel i *Aftonbladet* 2002:

9. Berger, Anita & Vikström, Kristina, 1989.

10. Erling, Anna Maria, 2003.

11. Modig, Arne & Norlin, Pernilla, 2001.

*Alla verksamheter, såväl privata som offentliga, bör kunna skapa någon form av överskott för att få resurser för att bli bättre. Överskott behövs för att kunna ge vidareutbildning till personalen och investera i exempelvis moderna hjälpmedel. Vinstutdelning till ägarna av de privata företagen bör det först bli när de verkligen visat att de lever upp till fastställda kvalitetskrav. Långsiktiga investeringar i arbetsmiljö och kompetensutveckling måste komma före vinstintressen. Jag kan aldrig acceptera att vinst skapas genom dålig servicekvalitet, genom att verksamheten utarmas eller att personalen förslits.*¹²

Törns medlemmar är splittrade i frågan om privata företag som utför välfärdstjänster ska få gå med vinst eller inte. 36 procent tycker att de ska få det, medan 40 procent säger nej. 24 procent är osäkra.¹³

Solweig Sundblad som äger och driver förskolan Delfinen i Nyköping menar att det numera inte är så kontroversiellt att vara entreprenör i välfärdsbranschen. De flesta inser att det inte är något man blir rik av. Men ibland säger folk på stan att "du som är företagare, du kan väl köpa en bil och göra avdrag, det är ju bra".

– Men var ska jag ta de pengarna ifrån? Om jag får pengar över finns det mycket vi behöver i verksamheten. Någon gång, om jag har jobbat många helger, tar jag ut lite extra i lön. Annars går pengarna till en resa för personalen eller nya leksaker. Det är så mycket vi behöver.

Men vilka effektivitetsvinster finns egentligen att göra i förskolan? Går alla besparingar ut över kvaliteten? I vissa kommuner kostar en plats i förskolan över 100 000 kronor per år, vilket är ganska mycket pengar. Vad är det som gör den kommunala förskolan så dyr? Uppenbarligen är det inte de höga lönerna som håller kostnaderna uppe. Svaret finner jag hos några av dem som tidigare arbetat kommunalt.

Gun Eidevald, som äger förskolan HallonEtt i Jönköping, ser ett

12. Thörn, Ylva, 2002.

13. Düsing, Per, 2002.

stort värde i att slippa alla möten som hon var tvungen att gå på när hon arbetade kommunalt, fastän hon inte förstod vad de var till för. Det är ett värde som till och med kan mätas i pengar.

– Om man använder resurserna klokt och alla är delaktiga, då blir det pengar. Om alla är medvetna om att man inte måste ta in vikarier jämt, till exempel, då kan man spara. Eftersom vi bara har förskollärare kan vi också ta in fler barn per grupp än annars. Men kvaliteten är alltid viktigast för mig.

Susanne Granberg, som äger Mäster Mikael's förskola på Söder i Stockholm, säger:

– Vi kan få pengar över till en buffert eftersom vi aldrig behöver ta in vikarier. Jag själv behöver inte gå på så många möten som när vi var kommunal förskola, och jag kan alltid hoppa in om någon är sjuk. Men det händer sällan, jag har ganska frisk personal.

Det finns uppenbarligen pengar att tjäna på att behandla sin personal väl.

– Det känns mer personligt och familjärt, som att det är "vår" stuga, säger Yvonne Selinder, som arbetar som barnskötare på Torpstugan.

Bufferten i Rönnebergs friskolor kommer av att företaget har dragit ner på de administrativa kostnaderna. Bara en person arbetar med administration. Kontoret ligger inte i några dyra lokaler, utan dels i en av förskolorna och dels i ett skrymsle hemma i Anne-Sophies villa.

Stig Johansson, VD för Vittra, ser flera skäl till att de kan få pengar över.

– Vi måste vara bättre än de kommunala skolorna. Vi måste ha fullt med barn i våra grupper till exempel. Sen handlar det mycket om att vi har motiverade medarbetare som trivs. De tycker att det är roligt att jobba, vilket gör att vi har väldigt få sjukskrivna och inga långtidssjukskrivna. Det gör att vi slipper ta in extrapersonal, som kostar pengar.

– I kommunala skolor kan man överskrida budgeten utan att det händer något. Där finns inga incitament att sköta sin ekonomi, sy-

stemet belönar inte det ekonomiskt sunda. Men om vi misskötte oss skulle vi tvingas lägga ner. Det betyder att hos oss är varje barn en intäkt i stället för en kostnad, säger Stig Johansson.

Pysslingens VD Johan Göterfelt nämner ett antal skäl till att Pysslingen kan gå med vinst trots mycket små marginaler. Ett är att man har fulla barngrupper.

– Eftersom vi har gott rykte och god kvalitet är det långa köer till våra förskolor.

Andra orsaker till att det blir pengar över är att de arbetar effektivt och har effektiva lokaler, kompetensutvecklar och prioriterar samt har en tydlig verksamhetsplan.

– Dessutom krävs det inte så många vikarier när personalen känner arbetsglädje, engagemang och motivation. Vi har något lägre löner i dag, eftersom de kommunala har tvingats höja radikalt för att över huvud taget kunna rekrytera.

– Jag vill bygga en bra organisation, som är bättre än kommunens. Jag vill visa att vi kan bli bättre. Det är en utmaning. Jag har haft väldigt roligt på vägen, eftersom jag brinner för det här. Kan man ha ett roligare jobb än att ge barnen en bra start i livet?

Mamma, pappa, barn – låsta könsroller

Frigörelsen i den offentliga sektorn blir extra komplicerad i förskolan, eftersom den berör och stör djupt rotade könsroller. I vårt samhälle uppfattas "företagaren" ofta som synonym med "en man". Om man ser hela Sverige som en familj kan man säga att kvinnan fortfarande har huvudansvar för barnen, föräldrarna och de sjuka. Hon arbetar fortfarande gratis, medan mannen är familjeförsörjare. Detta är en bild som accepteras och bevaras av båda könen, något som påverkar utvecklingen av den offentliga sektorn, eftersom så många av dem som arbetar där är kvinnor.

Yvonne Hirdman har med sin genusteori kommit fram till att det ojämlika förhållandet mellan kvinnor och män upprätthålls av två mekanismer. Dels könets isärhållande och dels den manliga normens primat. Att könen hålls isär kan man se i att män och kvinnor arbetar med skilda saker. Att mannen är norm blir synligt när männens arbete värderas högre än kvinnornas.¹⁴ Båda dessa mekanismer kan man se i uppdelningen av den svenska arbetsmarknaden. Männerna arbetar främst i privat sektor där de tjänar och tillåts tjäna pengar, medan kvinnorna arbetar för låga löner med vård och omsorg i offentlig sektor. Det finns egenskaper vi kallar kvinnliga och egenskaper vi kallar manliga.

Den offentliga sektorn är tydligt kvinnodominerad. Hälften av Sveriges yrkesarbetande kvinnor arbetar i offentlig sektor. Av alla som arbetar med hälso- och sjukvård samt socialt arbete är 87 procent kvinnor.¹⁵ Även barnomsorgen domineras av kvinnor. Bara några få procent av dem som arbetar med barn är män. Det är svårt att tänka sig att detta inte skulle påverka hur den fria förskolebranschen ser ut. Det är också svårt att tro, att detta inte kan ha påverkat samhäl-

14. Hirdman, Yvonne (red), 1990.

15. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, sid 13.

lets syn på branschen. Att kvinnor ska ta ut vinst för sitt arbete stämmer helt enkelt inte med den klassiska uppdelningen av människor i kategorierna kvinnor och män.

1900-talets alla välfärdspolitiska reformer har skapat en unik möjlighet för svenska kvinnor att kombinera lönearbete med barn och familj. Det skriver forskaren Jeanette Dareblom Griffith i boken *Företagerskan*. Kvinnorna har kunnat jobba med vård, skola och omsorg. Men detta har snedvridit arbetsmarknaden i grunden, menar Dareblom Griffith. Utvecklingen har skapat en ny form av kvinnlig underordning på arbetsmarknaden. "Kvinnors ökade arbetskraftsdeltagande skapade en arbetsmarknad för många deltidsarbeten och tidsbegränsade anställningar." Dareblom Griffith menar att kvinnor kunde fortsätta att ha huvudansvaret för det obetalda arbetet i hemmet, eftersom arbetsvillkoren i vård- och omsorgssektorn gjorde detta möjligt.¹⁶

Kvinnlighetens bojer

Hon menar att det också finns en bild av kvinnan som hjälplös och svag, vilket inte minst gäller kvinnor i kvinnodominerade yrken med låg lön och låg status.¹⁷ Den offentliga sektorns låga löner och vårdande arbetsuppgifter har alltså bevarat bilden av kvinnan som mjuk, omhändertagande och osjälviskt gratisarbetande.

"Vi är lite mer omtänksamma och vårdande, vi kvinnor", hävdade årets affärskvinna 2003 Mai Persson, själv VD.¹⁸

I *Kommunalarbetaren* skrev en reporter 1992 att "privatiseringen i Malmö handlar mindre om personalens kreativitet än de manliga konsulternas"¹⁹, under rubriken "Näringslivets män styr när dagiset ska privatiseras".

I nyhetsrapporteringen finns en skillnad mellan en drabbad kvinna

16. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 8.

17. Ibid.

18. Notis i *Dagens Nyheter* 11 maj 2003.

19. Runsiö, Fredrik, 1992.

och en drabbad man. Männens ses som det neutrala och definieras utifrån detta medan kvinnor oftare definieras utifrån sina familjer. "Trebarnsmamma mördad" är en typisk rubrik för ett kvinnligt offer medan en man är "33-åringen" eller liknande.²⁰

Kvinnans traditionella koppling till barnen är stark och försvårar hennes intåg i näringslivet. Särskilt om det handlar om att tjäna pengar på barn.

Kvinnor saknar ofta erfarenhet av företagande. De saknar förebilder. Och de saknar attityderna. Vi som finns runtomkring stöttar dem heller inte helhjärtat, eftersom vi tycker att det är bra som det är. Hur skulle vi ha råd med barnomsorg, äldreomsorg och sjukvård om kvinnorna fick högre lön? Man kan säga att kvinnorna är tagna som gisslan i ett drama där alla är skyldiga och alla är offer.

Kvinnovärlden och företagavärlden är åtskilda, enligt Carin Holmquist och Elisabeth Sundin, redaktörer för boken *Företagarskan*, medan mannen lätt kan kopplas samman med företagande i våra associationsbanor. Entreprenören betraktas allmänt som hjälte och vägbrytare, vilket är en bild som är kopplad till det manliga. Forskaren Monica Lindgren skriver i samma bok att entreprenörskapsforskningens teoribildning är uppbyggd kring studier av traditionellt manligt företagande, vilket gör att kvinnorna inte upplevs som entreprenöriella. De passar ju inte in i den mall som skapats för och av män.²¹

"Maskuliniseringen är så stark att kvinnors företagande blir en avvikelse. Det finns företagare och så finns det kvinnor som är företagare", skriver Holmquist & Sundin. "Med mannen och det manliga som norm blir kvinnorna och deras företagande det annorlunda och aparta", skriver Jeanette Dareblom Griffith.²²

Ylva Saarinen har forskat om kvinnor som driver företag i Gnosjö. Hon frågade dem bland annat vad som är en bra företagare. "Flera skildrar denna som en man och några redogör för företagaren i köns-

20. "Mansord", 2003.

21. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 4.

22. Ibid, kap 8 och 10.

neutrala termer, men ingen av dem framställer denna person som en kvinna.”²³

Kvinnors företagande

År 2000 startades ungefär 30 procent av alla nya företag av kvinnor, vilket är en ökning från 19 procent år 1990.²⁴ Svenska kvinnor startar företag hälften så ofta som genomsnittet i 37 länder, enligt den senaste mätningen av *Global Entrepreneurship Monitor*.²⁵ Bara cirka 5 procent av Sveriges kvinnor var företagare år 2000. Det är cirka 100 000 kvinnor, totalt, och en fjärdedel av alla företagare. Det är visserligen färre kvinnor än män som befinner sig i yrkeslivet – 80,4 procent av alla män och 74,7 procent av alla kvinnor – men fördelningen är trots detta skev.²⁶ Hälften av de svenska kvinnor som driver företag gör det tillsammans med sina män.²⁷

Eftersom de traditionellt kvinnliga branscherna finns i den offentliga sektorn blir de branscher som kvinnor startar företag inom inte direkt jämförbara med dem de arbetar inom, även om åtskillnaden mellan män och kvinnor trots detta finns. Störst andel kvinnor – 33 procent – driver företag inom hotell, restaurang och personliga tjänster. Männen driver oftare företag inom handel, reparationer och transport, jordbruk och byggnadsverksamhet.²⁸ Enligt en annan mätning startar drygt hälften av kvinnorna företag inom branschen ”artist, frisör, vård och utbildning”.²⁹

Bara 9 procent av de kvinnor som driver företag i dag har ett yrkesförflutet i offentlig sektor. Och med tanke på att hälften av Sveriges kvinnor arbetar där, är det inte så konstigt att så få kvinnor blir företagare. En tredjedel av de kvinnliga företagarna startade företag

23. Saarinen, 2002.

24. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 1.

25. *Entreprenör*, 2003.

26. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 1.

27. Javefors Grauers, Eva, 2002.

28. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 1.

29. Nutek/Almi, 2002.

i den bransch där de tidigare haft en anställning. Bland männen är detta betydligt vanligare.³⁰

För de kvinnor som har valt att arbeta i yrken som enbart ryms i den offentliga sektorn är möjligheten att starta företag begränsad. Det är ytterst svårt att gå utanför den offentliga ramen och starta en helt privat förskola, eftersom nästan alla andra är finansierade av det gemensamma och därmed billigare för föräldrarna. Det betyder att dessa kvinnor aldrig kan bli en del av det vanliga näringslivet. De tvingas in i den bakvända marknad som det offentliga utgör. Detta påverkar troligen kvinnors inställning till entreprenörskap och att tjäna pengar på sitt arbete och företagande. Den bransch de arbetar i har ingen tradition av näringslivstänkande och de ser sällan någon kollega starta eget. De som trots allt vågar har sannolikt sina förebilder på andra håll.

Förskoleentreprenören Susanne Granbergs man driver företag, liksom flera personer i hennes sociala nätverk. Det betyder att hon alltid har haft människor omkring sig som har kunnat ge stöd och råd.

– Man måste känna att man vågar. Det är ett stort ansvar att driva förskola. Jag visste allt om hur ekonomin fungerade eftersom jag hade varit föreståndare, men tänk om inga barn ville vara kvar!

Inte för pengarnas skull

Män och kvinnor startar företag av olika skäl. Som motiv till att starta företag angav 17 procent av männen "att tjäna pengar" som det viktigaste, medan bara 10 procent av kvinnorna svarade så.³¹ Enligt Nutek är det fler kvinnor (67 procent) än män (54 procent) som anger "att få arbeta självständigt eller få förverkliga sina idéer" som huvudsakligt motiv bakom företagsstarten.³²

Jeanette Dareblom Griffith, som studerat kvinnor från offentlig

30. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 8.

31. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 1.

32. Nutek/Almi, 2002.

sektor som startar eget, skriver att missnöjet med den offentliga arbetsgivaren förenar kvinnorna. "Ingen av dem upplever att de som anställda tas till vara, blir lyssnade på, har möjlighet att påverka sin arbetssituation eller att deras idéer till förändringar och förbättringar tas på allvar."³³

Få av dem jag har intervjuat talar om pengar. Snarare verkar de skämmas över att deras verksamhet kan förknippas med vinst. De skruvar på sig när jag säger ordet. Det är nästan ingen som över huvud taget vill kalla överskottet för vinst. I stället väljer många det mildare ordet "buffert".

– Man tänker inte på sig själv, att man ska kunna gå på fest och bjuda. Det är inte för min vinnings skull som jag kämpar och vill att det ska gå runt. Jag vill att vi ska tjäna pengar för att kunna göra något roligt med barnen. Kanske åka någonstans, spela gitarr eller ha danskurs, säger Branka Simović, som är delägare i förskolan Kolibri i Västerås. Vi gör inte det här för att tjäna en massa pengar. Vi vill ge alla barn en trygg uppväxt och bra service.

– Vinsten är när jag kan se att barnen blir bemötta med respekt. Att de kan så oerhört mycket och att de är lyckliga. Att det ger pengar i andra änden är bra, men det är en bisak för mig. Om jag hade sökt vinsten eller stora pengar, då skulle jag inte göra det här, säger Gun Eidevald som drivit förskolan HallonEtt i Jönköping i över tio år.

När Gun Eidevald skulle omvandla förskolan till ett aktieföretag var det någon som ville vara med i projektet "för att dela på vinsten". Då blev Gun arg.

– Jag vill göra något jag tror på. Om det sedan genererar pengar är det bra, men det har aldrig varit min drivkraft. När det har blivit pengar över har vi byggt om lite grand.

Ibland får hon gliringar, även om det inte är lika vanligt längre. "Ska du bli rik, nu?" frågar människor i hennes omgivning.

– Det är konstigt. Vi får samma pengar som kommunen, och ändå

33. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 8.

tror folk att jag får så mycket mer över. Men om jag får mer över, då beror det ju på något annat.

Vårängens förskola i Huddinge startades i augusti 2001. Än så länge går verksamheten inte med vinst, men tanken är att man ska dra in 5 procent till koncernen så småningom.

– Alla måste ju gå med vinst. Även landstinget. Hur ska man annars kunna skapa trygghet för barnen? Och det mesta går ändå tillbaka till oss själva, säger Birgitta Eriksson som är föreståndare, men inte ägare.

Plus och minus går ihop i Rönnerbergs friskolor i Stockholm, och det finns en buffert på cirka 5 procent av omsättningen vilket ger långsiktig trygghet i verksamheten. Men mer vinst än så behöver inte Anne-Sophie Rönnerberg. I alla fall inte i kronor och ören.

– Jag känner en glädje i att personalen trivs och att det fungerar bra.

Hon tar ut en lön som är normal för hennes arbetsuppgifter. Om det går extra bra tar hon ut en extra lön åt sig själv och de andra i ledningsgruppen.

– Men det är inte det som är grejen. Visst är det bra om man också kan få pengar, men det mesta använder vi ju i verksamheten. Vi åker på studieresor, kostar på vidareutbildning eller unnar oss en fest. Förra påsken fick hela personalen i Täby åka till New York. Deras glädje är min glädje också. Jag kan styra min tid och är glad varje dag jag går till jobbet. Det räcker för mig.

Under våren har hon valt att sälja verksamheten, som nu vuxit till två förskolor, till den som är pedagogiskt ansvarig på HallonEtt. Efter drygt tio år som ägare känner hon sig stolt över att lämna över en väl fungerande verksamhet, med långa köer och nöjda förskollärare, föräldrar och barn. När hon senast skulle anställa kom det 17 ansökningar, trots nationell brist på personal i förskolan. Men Gun Eidevald har bestämt sig. Hon har gjort sitt.

– Mina förskolor behöver en nytändning. De är två guldskepp nu, och det är viktigt att inte jag sitter kvar som en plugg. Jag slutar när jag är på topp.

Gun Eidevalds svala inställning till vinsten som drivkraft yttrar sig i att hon har svårt att sälja till ett kommersiellt företag. Hon kan inte veta vad som skulle hända då.

– Förskolornas kvalitet är absolut viktigast. Att de ska få leva vidare i samma anda som den jag har skapat. Jag har trott på att barnen ska ha den bästa plattformen som tänkas kan. Att de ska känna att de duger, är respekterade och blir lyssnade på.

– Om jag hade velat bli rik skulle jag ha gjort något annat. Jag har pedagogiska drömmar, inte ekonomiska, säger Solweig Sundblad på Delfinen i Nyköping.

Tidigare vinster har återinvesterats i verksamheten. En buffert har varit nödvändig för att kunna täcka eventuella sjukskrivningar eller oförutsedda händelser.

Anna-Lena Söderberg Odbjer är föreståndare för daghemmet Hustomten i Helsingborg. "Blir det något överskott i driften händer det att personalen köper in leksaker för pengarna. Men huvudsaken är inte att göra en vinst. Man kan inte driva en barnverksamhet så."³⁴

Susanne Granberg tänkte knappast på vinsten när hon startade sitt företag. Om det blir överskott går det direkt in i verksamheten igen.

– Det är en buffert, en trygghet. Om pengarna tar slut i en kommunal verksamhet får föreståndaren kanske en prick. Men om mina pengar tar slut tvingas jag lägga ner eller sälja. Därför är det viktigt att ha pengar över hela tiden.

– Men man kan inte göra så mycket vinst på barn. I så fall måste vi ju ta in fler barn än i dag, och då blir kvaliteten lidande.

Hennes lön är inte högre än vad en föreståndare tjänar i en kommunal förskola. Men eftersom hon som ägare inte omfattas av avtalsförsäkringar måste hon betala för egna försäkringar.

– Jag känner mig inte som en VD. Det låter så mycket större än

34. von Feilitzen, Ann-Julie 1991.

jag känner mig, säger Margret Ceberg på förskolan Tussilago i Helsingborg.

Hon och de två andra delägarna har något högre lön än andra förskollärare. Men miljonär det blir man inte om man vill ha god kvalitet och inte ta in för många barn. Förra året fick de dela på 10 000 kronor i aktieutdelning.

- Den stora vinningen är att få sköta verksamheten själv.

Männen i förskolan

De enda som egentligen pratar om vinst är de män jag har intervjuat, även om inte heller de vill säga att vinsten är ett motiv för att driva enskild förskola. Vinstkravet inom koncernen Vittra är 5–7 procent av omsättningen, berättar VD och delägare Stig Johansson.

- Det är en rimlig vinst för sund stabilitet. Det krävs drygt 3 procent för att inte gå back, och sen är det rimligt att ta ut lite extra avkastning för de risker ägarna tar. Men ännu har inga vinster delats ut till ägarna. Pengarna har i stället återinvesterats i verksamheten.

Stig Johanssons mamma har rötterna i en gedigen småföretagsläkt, och hans pappa kommer från arbetarrörelsen. Den mixen tror han själv har bidragit till att han är besjälad av idén att skapa, samtidigt som han vill påverka samhället. Han ser sin verksamhet som stående mitt emellan statskapitalism och marknadskapitalism. Statskapitalismen kännetecknas av AP-fonderna, som förhindrar mänsklig initiativkraft eftersom de drivs av staten. Marknadskapitalismen är i sin värsta skepnad AMF och Skandia, som enbart har till uppgift att förmera pengar. De skapar inget, de är system utan ansikten. Utan människor.

- Jag tycker om det gränsöverskridande. Det vi gör är att plocka det bästa från det gemensamma, företagandet och individerna.

Men om målet är att skapa snarare än att tjäna pengar, kunde man då inte ha nöjt sig med vinst på 3,5 procent som i regel täcker värdeminskningen, och sedan bara gått plus minus noll?

- Nej, säger Stig Johansson bestämt. Om det inte fanns vinst i

verksamheten skulle det inte vara spännande. Utan vinsten kan vi inte se den goda syntesen. När vi med mindre resurser driver en verksamhet som är bättre än den kommunala skapar vi mervärde för både elever, föräldrar och ägare. Vinsten blir drivkraften bakom en positiv utveckling för skolan och förskolan. Och jag tror att det är bra med så många drivkrafter som möjligt.

– Mitt mål är att utveckla individerna. Om vi inte har medvetna medborgare får vi inget starkt civilt samhälle. Ett starkt civilt samhälle med starka individer är ett trevligare samhälle att leva i. Ett levande samhälle.

Pyslingen som koncern går med vinst i dag, tack vare att de äldre verksamheterna går med överskott.

– Men i dag går vinsten till investeringar och till att utveckla verksamheten. Vi investerar i lokaler, satsar på kompetensutveckling och kvalitetsförbättringar, säger Johan Göterfelt som är VD för Pyslingen.

Vinstmålet är 5 procent av omsättningen. Företaget har inte haft utdelning på tre år, men nu verkar det som om man kan ta ut viss vinst år 2003.

Idén bakom Pyslingen föddes i ett SAF-projekt i mitten av 80-talet. Thomas Berglund och Bert Levin fick då uppdraget att skriva en bok om hur man kan effektivisera den offentliga sektorn. Men de båda tyckte att det redan fanns nog med böcker. De ville i stället göra verklighet av en idé. De ville starta ett riktigt företag. Därför tog de kontakt med några metodiklärare som hade idéer om hur svensk barnomsorg kunde bli bättre. Electrolux stödde projektet, men drog sig ur när det började storma politiskt kring Pyslingen. Grundarna blev då ägare till bolaget. 1991 blev Praktikertjänst AB huvudägare.

– Det var en affärsidé som gick rakt in i både hjärta och hjärna. Vi ville förbättra förskolan. Tidigare hade jag varit aktiv förälder i mina barns förskola och kämpat för att skapa en bra miljö för dem. Att kunna göra något riktigt bra för de pengar som fanns för förskolan var en utmaning.

– Jag ville dessutom ha ett ägarengagemang. Om jag skulle lägga så många år på en verksamhet ville jag känna mig fullt delaktig.

Men om pengarna hade varit det viktiga skulle jag ha satsat dem någon annanstans. På sikt kommer Pysslingen att ge en bra värdetillväxt. Pysslingen är en fantastisk idé.

I stället för arbetslöshet

Det är vanligare att kvinnor startar företag av negativa orsaker, det vill säga att de mer eller mindre tvingats in i företagandet till exempel på grund av arbetslöshet. Enligt en studie har 40 procent av kvinnorna angett negativa orsaker till sitt egenföretagande, mot 25 procent av männen.

Kvinnorna bakom förskolan Kolibri i Västerås är ett exempel på detta. För fem år sedan var Branka Simović, Miliana Stojanović och Mirjana Milenković arbetslösa. De hade egna barn som inte fick dagisplats eftersom de själva inte hade jobb. Samtidigt fick de inget jobb eftersom de inte hade dagisplats. Det blev ett moment 22.

Också Gun Eidevald riskerade arbetslöshet då hon i oktober 1992 tog över verksamheten på förskolan HallonEtt i Jönköping, efter att ha drivit verksamheten som kommunalt anställd föreståndare i fyra år. Egentligen startade hon på grund av en stor omorganisation som innebar att hon eventuellt skulle tvingas sluta. Att starta aktiebolaget var ett sätt att behålla jobbet. Men hon ångrar sig inte.

Att företagande blir ett alternativ till arbetslöshet kan hänga samman med att kvinnor oftare än män får ekonomiskt stöd inför starten. 36 procent av kvinnorna men bara 22 procent av männen fick stöd enligt en studie från Nutek.³⁵

Självklart finns det människor som startar företag för att de vill. Margret Ceberg, till exempel, köpte tillsammans med två kolleger förskolan Tussilago i Helsingborg 2000. Tidigare var förskolan ett föräldrakooperativ, där Margret Ceberg var föreståndare.

– Det kändes helt naturligt att ta över och få styra och ställa själv. Jag ångrar det inte en sekund. Det här var ett sätt att gå vidare.

35. Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), 2002, kap 1.

Krocket – alltid nya hinder i vägen

För företagaren i den offentliga sektorn finns ständigt nya hinder att ta sig igenom. Den kommunala ekonomin är ofta usel, vilket gör att vinst i företaget ställs mot andra gruppers behov. Barnomsorgen bygger i grunden på självhushållning, och ett överskott kommer därmed alltid att ifrågasättas.

Våren 2003 aviserade till exempel mängder av kommuner kraftiga nedskärningar i skolan. Hundratals lärare ska tvingas sluta. I Östersund försvinner hösten 2003 114 tjänster, i Uppsala ska 180 tjänster bort och i Sundbyberg sägs mellan 40 och 50 lärare upp.³⁶

Det finns onekligen en konflikt när enskilda aktiebolag ska ta ut vinst samtidigt som skolor tvingas säga upp lärare. Hur mycket ska valfrihet få kosta?

De borgerliga partierna har de senaste decennierna arbetat för fler fria alternativ i välfärden. Man har i kommunerna försökt privatisera och upphandla så mycket som möjligt. Men hur länge kommer till exempel moderaterna att med trovärdighet kunna tala om skattesänkningar samtidigt som de driver frågan om olika pengssystem och att fler ska starta företag i den offentliga sektorn?

I slutändan blir budskapet en aning cyniskt. Kvinnorna blir instrument för att skapa fin musik i den kommunala ekonomin och ge medborgarna valfrihet. Deras utsatta position, med usel arbetsmiljö i den kommunala sektorn, gör att de gärna väljer enskilda alternativ för frihetens och arbetsglädjens skull. Men lönen är svår att påverka. Med skattesänkningar utan radikala krav på prioriteringar och uppbackning av kvinnornas löner blir utrymmet för löneökningar och vinster ännu mindre.

På detta läggs nya – statligt beslutade – kostnader för kommunerna, genom maxtaxan, den allmänna förskolan och så vidare. Ständigt nya ekonomiska begränsningar att anpassa verksamheten

36. Hansell, Bengt & Shapiro, Per, 2003.

till. Senast i raden är förslaget om non-profit-bolag, det vill säga den utredning som regeringen beställt och som går ut på att företagen i välfärden ska särskiljas från resten av näringslivet. Möjligheten att göra vinst ska begränsas.

Det var i februari 2002 som en ensamutredare fick i uppdrag att se över möjligheterna för en ny form av aktiebolag för icke vinstutdelande verksamhet. "Kännetecknande för ett sådant bolag skall vara att det har ett annat syfte än att ge aktieägarna vinst och att det finns särskilda begränsningar när det gäller bolagets rätt att dela ut vinst till ägare och andra. Dessa begränsningar skall innebära antingen ett fullständigt förbud mot vinstutdelning eller att aktieägarna har rätt till endast en på visst sätt begränsad avkastning på satsat kapital. Upparbetade överskott skall användas för att utveckla den verksamhet som bolaget bedriver."³⁷ Ingegerd Wärnersson, som var skolminister när utredningen tillsattes, hävdade att vinsten skulle begränsas till samma nivå som normal bankränta.³⁸ Utredningen ska enligt planen presenteras i november 2003.

Dyrt för kommunen

Förskolan är dyr för kommunerna, och den blir allt dyrare. Barnomsorgen omfattade cirka 12 procent av kommunernas utgifter 2001, varav förskolan stod för två tredjedelar. Svenska Kommunförbundet har konstaterat att kostnaderna för kommunerna har ökat i och med att maxtaxan och den allmänna förskolan infördes 1 januari 2002. Dessutom har rätten till förskola utökats de senaste åren, när barn både till arbetslösa och föräldralediga har fått rätt till plats i förskolan.

Antalet barn hade våren 2002 ökat i 89 procent av ett antal studerade kommuner. Barnen tillbringade mer tid i förskolan än tidigare i 81 procent av kommunerna. "Maxtaxan innebär således en

37. Ju 2002:30 (direktiv).

38. Johansson, Anne, 2001.

ökad påfrestning på kommunernas ekonomi." Trots att kommunerna kompenseras för intäktsbortfallet innebär maxtaxan ökade kostnader. 43 procent av de tillfrågade kommunerna såg sig tvungna att anslå mer pengar till barnomsorgen utöver statsbidraget.³⁹ Förutom de rena kostnadsökningarna har Kommunförbundet påpekat att kommunernas möjlighet att skapa en kostnadseffektiv organisation blir mindre när man inte längre kan styra utgifterna genom olika avgiftssystem där det blir dyrare ju längre barnen vistas i förskolan, till exempel. Var tredje svensk kommun visade underskott i budgeten 2001.⁴⁰

För många kommuner är den allmänna förskolan ett ekonomiskt problem. "Det är bara att erkänna. Vi kommer att få det "tajt" till nyår, trots åtgärderna som vidtagits", sa exempelvis skolchefen i Arboga, Lars Strååt, till *Nerikes Allehanda* strax innan den allmänna förskolan skulle införas.⁴¹

Än så länge får kommunerna kompensation för maxtaxan från staten, men frågan är hur länge det kommer att vara så. I ett pressmeddelande den 15 april 2003 säger förskoleminister Lena Hallengren:

*Jag är glad att vi fortsätter de stora satsningarna på förskolan och pengarna till kommunerna för att säkra kvaliteten i samband med förskolans stora reformer.*⁴²

Man får onekligen en känsla av att stödet på 5,6 miljarder kronor inte är ett årligen återkommande bidrag, utan att det ligger pyrt till när nästa grupp ska prioriteras.

Allt detta kan självklart påverka lönebildningen. När staten ålägger kommunerna att erbjuda sina medborgare utökad rätt till barnomsorg och maxtaxa minskar utrymmet för löneökningar både i den

39. Holmberg, Östgren & Melchior, 2002.

40. Kellner (red), 2002.

41. Nyström, Christer, 2002.

42. Pressmeddelande 2003.

kommunala och i den enskilda verksamheten. När kommunen dessutom måste hantera svårigheterna med en allt äldre och mer vårdkrävande befolkning, blir plånboken allt tunnare.

Förskolornas verklighet

– Politikerna bekämpar oss, säger Branka Simović på förskolan Kolibri i Västerås. Med nedskärningar och ständigt nya regler för sjukersättning och så. Visst fick vi kompensation för maxtaxan, men inte helt och hållet.

Att driva förskola är inte alldeles enkelt, trots att kommunens tjänstemän är positiva. Maxtaxan och lagen om allmän förskola innebär stora svårigheter för de tre ägarna till Kolibri. Plötsligt fick de flera tusen kronor mindre per barn, samtidigt som de upplever att föräldrarna alltmer sällan kommer i tid och att barnen blir kvar på förskolan allt längre. Nu tvingas de utöka sina barngrupper, annars går de i konkurs. Redan förra året blev resultatet negativt.

– Som tur är har vi sparat tidigare års vinster som buffert. Men det handlar ändå inte om några stora pengar. Marginalerna är små, runt 10 000 kronor.

De tre kvinnorna tycker inte att de får någon ersättning för det ansvar de tar som företagare, inte heller för den tid de lägger ner. De måste ju alltid tänka på förskolan, på att det ska gå ihop så att barnen kan känna sig trygga.

– Vi gör allt själva. Vi lagar mat, handlar och städar. Vi har personalansvar och ekonomiskt ansvar. Ändå tar vi bara lite högre lön än en anställd barnskötare.

Men de ångrar ingenting.

– Vi vill gärna kämpa vidare. Vi vill hålla ut, vara sega. Vi vill inte förlora fighten.

Så det känns som en fight?

– Ja. Varje år räknar vi och räknar för att få det att gå ihop. Vi lägger ner mer och mer kraft och tid, men politikerna fortsätter att skära ner. Ändå har de aldrig besökt oss, de vet inte hur vi har det.

Man är hjälplös på det sättet. Man ger av hela sig själv, men kan ändå inte bestämma.

De hoppas dock att det ska bli bättre så småningom. Att ekonomin i Sverige ska se bättre ut om några år. Just nu är de mest glada över att ha ett jobb med lagom lön. Det är i alla fall bättre än att vara arbetslös.

Ingela Persson på Trilobiten i Trollhättan upplever ungefär samma sak.

– Vi jobbar stenhårt för att hålla oss flytande. Framför allt efter maxtaxan och den allmänna förskolan. Maxtaxan knäckte oss nästan. Vi hade räknat med att bli kompenserade från staten, och vidtog inga åtgärder. Nu blev det inte så. Vi fick inga pengar. Därför måste vi säga upp personal i höst. Det känns inte roligt. Just nu går företaget med förlust.

Maxtaxan infördes 1 januari 2003 och tillämpas i samtliga svenska kommuner. Den går ut på att föräldrarna betalar en viss andel av sin inkomst för barnomsorg, men bara upp till en viss gräns. Maximalt betalar man drygt 1 000 kronor per barn och månad. Detta innebär självklart en inkomstförlust för kommunerna och de enskilda förskolorna. Därför har staten lovat en kompensation i form av olika bidrag, som kommunen ska vidarebefordra. Men om varje enskild förskola får full kompensation är inte klart.

Samtidigt som maxtaxan infördes fick också alla 4- och 5-åringar rätt till 15 timmar gratis barnomsorg varje vecka. Detta kallas "den allmänna förskolan".

Också Solweig Sundblad på Delfinen i Nyköping känner maktlöshet. I början gick det ganska bra. Hon fick rätt att ta ut en egen taxa och ha en egen kö. På så sätt kunde hon skapa en balans mellan åldrar och kön på barnen. Den första tiden kunde hon bygga upp en ekonomisk buffert som är bra att ha i dag, när maxtaxan gör stora hål i budgeten.

– Jag får det att gå runt, men det är knapert. Den buffert vi har går till pedagogiska leksaker, nya stolar, cyklar och så vidare. Min lön ligger några tusen under vad jag skulle ha fått som föreståndare i ett

kommunalt dagis. Men jag har min frihet och möjlighet att bestämma själv. Det är värt mycket.

Förut fick de betalt per timme, men nu gäller andra regler. Ersättningen ges per barn, men i och med att det är fritt att ha barnen på förskolan hur länge som helst krävs större resurser. Solweig tar ut den maximala avgiften – drygt 1 000 kronor i månaden – av alla föräldrar, oavsett vad de tjänar, det har hon kommit överens med föräldrarna om. Ändå är det små marginaler.

– Om man tar in väldigt små barn eller barn med handikapp går det att få mycket pengar och tjäna bra. Det är svårare om man har helt vanliga barn, eller försöker skapa en mix av barn i olika åldrar, som jag gör.

Dessutom ser Solweig Sundblad att barnen stannar längre på dagarna. Förr var det aldrig fullt till frukost, men nu händer det allt oftare.

– Man anpassar sig. Sen får det bli som det blir.

Susanne Granberg på Mäster Mikael's förskola tycker inte att hon har samma ersättning per barn som de kommunala förskolorna. Bland annat får hon inte full kompensation för moms. Kommunen får dra av alla sina kostnader, men detsamma gäller inte de enskilda förskolorna. Dessutom måste Susanne Granberg teckna olika slags företagsförsäkringar för förskolan, något som inte kommunen behöver göra. Kommunen drar också av tusen kronor per barn och år för "myndighetsutövning".

Förskolan Mac och Mulle utanför Sundsvall drivs som ett föräldrakooperativ. Det betyder att det är en ekonomisk förening helt utan vinstsyfte. Om det blir pengar över går de tillbaka in i verksamheten. Alternativt sänker man avgiften retroaktivt.

Men det är inte lätt att få överskott. Som de flesta andra förskolor brottas Mac och Mulle med ekonomin. Sedan maxtaxan infördes får man inte ta ut hur hög avgift som helst, något som riskerar att leda till försämringar. Skulle föräldrakooperativen höja sina avgifter minskar deras konkurrenskraft. Redan nu är det svårt att rekrytera nya barn.

– Staten har kompenserat kommunerna för maxtaxan, men inte oss fria förskolor. Inte fullt ut i alla fall, säger Inger Nordqvist som är styrelseordförande i Mac och Mulle.

Hon har alltid varit emot att institutionalisera barn för tidigt. Helst skulle hon vilja uppfostra sin son själv, men med ett krävande jobb som controller på kasinot i Sundsvall är det omöjligt. Därför sökte sig familjen till ett föräldrakooperativ, där Inger skulle få maximal insyn i verksamheten. I dag är hon enormt positiv till dagisformen. På Mac och Mulle känner alla varandra. Barngruppen är liten och föräldrarna kan alla barnens namn och vet vad de gör tillsammans med personalen under dagen. Däremot är Inger Nordqvist negativ till maxtaxan, som hon tror riskerar att slå ut de föräldravivna förskolorna.

– Tidigare var det billigare att ha sina barn på ett föräldrakooperativ än på ett kommunalt dagis, eftersom vår avgift baseras på vad det kostar i stället för på föräldrarnas inkomst. Dessutom jobbar föräldrarna på dagiset och bidrar därigenom med sin arbetskraft. Men nu kan det vara billigare att gå till det kommunala dagiset i alla fall. Där slipper man ju dessutom det ansvar som följer med ett föräldrakooperativ.

Varje barns föräldrar arbetar en dag varje månad i verksamheten.

– Det handlar om att barnen ska få träffa fler vuxna. Både kvinnor och män. De ska få fler förebilder, så att de kan utvecklas vidare.

Från 2004 kommer taket i maxtaxan att höjas, så att de med de högsta inkomsterna betalar 1 260 kronor i månaden för första barnet, vilket innebär en höjning med 120 kronor i månaden.⁴³ På så vis kan de enskilda förskolorna få det lite lättare. Men att det fortfarande är besvärligt med regeringens generösa hållning, som sedan blir en fråga för kommuner och enskilda förskolor att hantera, går inte att bortse ifrån.

43. Pressmeddelande 2003.

Lika mycket saft – jämlikhet eller utveckling?

Förskolan är en offentligt subventionerad nyttighet. Den är en rättighet, finansierad av det gemensamma. Därför är det viktigt för många att alla får exakt lika mycket och lika bra eller dålig kvalitet. Det ska vara lika för alla. När Kommunal till exempel frågade sina medlemmar om deras inställning i olika frågor visade det sig att 84 procent tyckte att välfärdstjänster ska fördelas efter behov och inte efter köpkraft.⁴⁴

Det finns en oro över att de enskilda skolorna och förskolorna kommer att bli ett hot mot denna rättvisetanke.

”Vi måste ha mångfald, men jag är samtidigt djupt skeptisk till vinstdrivande företag som snabbt kan bryta sönder sjukvården och dela upp människorna”, sa Göran Persson när han besökte ett privat sjukhus i Stockholm i början av 2002.⁴⁵

Sten Andersson uttryckte sin oro i en riksdagsdebatt den 7 december 1983, angående den debatt som pågick om lagen lex Pysslingen som skulle sätta stopp för privata alternativ i förskolan.

Det får inte bli så att plånboken skall avgöra vilken omsorg barnen skall få. Företag med profiten som drivfjäder etablerar sig självfallet endast där man kan göra stora vinster.

Han fortsätter:

Med all respekt för de yrkesutövare som ombesörjer städning och sophämtning anser jag det vara en grundläggande skillnad mellan att hantera smutskläder och sopsäckar och att vårda barn. I det första fallet gäller det att handskas med döda ting – hanteringen är tämligen lätt att organisera och kostnadsberäkna. I det andra

44. Solidaritet och valfrihet i välfärden, 2001.

45. Olsson, Lova, 2002a.

*fallet gäller det levande varelser. Barn är oberäkneliga, och den mängd omsorg de kräver är omöjlig att beräkna från den ena dagen till den andra, ibland från den ena stunden till den andra. Barn som kommer olyckliga till dagis därför att föräldrarna grålat, barn som kommer från trasiga hem och svåra sociala miljöer, handikappade barn, invandrabarn – ja, de ställer ofta daghemspersonalen inför nya, oförutsebara omsorgsbehov. Med detta följer krav på vidgade föräldrakontakter och andra åtgärder som i sin tur leder till kostnadskrävande personalinsatser. Det är då det lätt uppstår en konflikt mellan vinstintresset och barnets behov av omsorg. Den extra insatsen kanske inte lönar sig, och då avstår man.*⁴⁶

Bengt Westerberg beskrev i en artikel 1989 ett möte med Kjell-Olof Feldt 1986, där Feldt talade om de personer som arbetar i privat sektor. "Låt dem hålla på med det de är bra på. Tillverka bilar och sopsäckar och vad de gör, men jag är inte säker på att de är bra på frågor som gäller mänsklig vård och omsorg."⁴⁷

Maj-Inger Klingvall, som förde socialdemokraternas talan i frågan om den nya lagen om privata alternativ i barnomsorgen lex Pyslingen, menade i riksdagsdebatten 1991 att driftsformen inte var det viktigaste. Den skulle få underordnad betydelse när andra krav om rättvisa, kvalitet, rättssäkerhet och valfrihet uppnåtts. Men trots försäkran om att de fria skolorna lever under samma krav som de kommunala var hon kritisk.

*Nu hotas rättvisa och kvalitet och avslöjas en total brist på omtanke om barnens roll. Vägen öppnas för en skiktad barnomsorg, ett A- och ett B-lag, nedrustning och utförsäljning.*⁴⁸

46. Kung, Andres, 1984.

47. Westerberg, Bengt, 1989.

48. Alfredsson, Hans O, 1991.

Den här typen av argumentation är ingen historisk lustighet, utan lever alltjämt kvar. Skolverkets nyutträdde chef Per Thullberg skrev i en debattartikel i april 2003 att valfrihetsreformen i skolan har ökat den etniska, socioekonomiska och prestationsmässiga segregationen.⁴⁹ Det fanns många positiva delar i den undersökning som låg bakom artikeln, men Skolverkets chef valde ändå att göra ett utspel med politisk innebörd, ett utspel som generellt kan skada de fria alternativen.

Men hur ser det ut i verkligheten? Är de enskilda förskolorna ett hot eller en möjlighet?

Strax intill Huddinge sjukhus betonggrå kolosser ligger ett litet rött trähus fyllt med lekande barn. Där ligger Pysslingens specialförskola Vårängen för hörselskadade och språkstörda barn. Närheten till sjukhuset gör att barnen lätt kan komma i kontakt med logoped, så att de kan utvecklas i sitt hörande och tal. Samtidigt försöker man utforma en mysig miljö, som liknar en vanlig förskola.

Det var när Huddinge kommun ville avsluta sitt samarbete med förskolan som Hörselkliniken på Huddinge sjukhus sökte en ny samarbetspartner. Men ingen kommun i upptagningsområdet var intresserad av att driva förskolan vidare.

– Då gick förskolekoncernen Pysslingen in. Vi tycker att man ska ta hand om alla barn, det ska inte spela någon roll vem man är, säger Birgitta Eriksson som är föreståndare på Vårängen.

Också Anne-Sophie Rönnerberg, som äger Rönnerbergs friskolor, är noga med jämlikheten. Det är exakt samma taxor i Rönnerbergs friskolor som i de kommunala. Ersättningen är inkomstprövad, vilket betyder att föräldrar med låg inkomst betalar mindre.

– Det ska vara schyst. Man kan inte skilja ut vissa personer. Det är en moralisk och etisk regel att alla ska vara välkomna. Jag gillar inte lycksökare.

Men många ser ändå en självklar konflikt mellan företagande och offentlig verksamhet. Vissa politiker anser att det i sig är en omöj-

49. Thullberg, Per & Hwang, Sun-Joon, 2003.

lighet att privatisera, helt enkelt eftersom vinst och omsorg inte passar ihop. Detta argument var vanligast innan det blev möjligt att starta aktiebolag inom barnomsorgen.

Föräldrarna måste ha ett stort inflytande på den omsorg deras barn får. I kommunala verksamheter har man inflytande dels genom den politiska processen, dels genom det föräldrasamarbete som bör vara väl utvecklat på varje daghem. Att föräldrarna har ett avgörande inflytande i familjekollektiva daghem säger sig självt – likaså när det gäller organisationers eller ideella föreningars verksamheter. Däremot är det självfallet svårt att få ett reellt inflytande när vinstintresset är styrande...⁵⁰

Det skrev socialdemokraten Sten Andersson 1984 i Andres Kungs bok om Pyslingen.

Socialborgarrådet Inger Bävner och biträdande socialborgarrådet Ingemar Ingevik från Stockholm skrev om alternativen i *Dagens Nyheter* 1984: "Nej, socialdemokraterna är inte emot alternativa verksamheter. Den djupa skiljelinjen mellan oss och de borgerliga partierna, numera inbegripet även stockholmspartiet, gäller om det skall gå att tjäna pengar på människors grundläggande behov av social omvårdnad och service. Vi menar att detta är felaktigt och stötande".⁵¹

"Felaktigt och stötande" menade politikerna. Men kanske var privatiseringen vid den tiden barnomsorgens enda räddning. Många vittnar om en hård arbetsmarknad och hot om nedläggningar.

När Susanne Granberg köpte Mäster Mikael's förskola i Stockholm var hon tvungen att ta med den personal som fanns på förskolan. Under samma period genomfördes neddragningar i kommunen och personal sades upp. Eftersom alla förskollärare i staden arbetsrättsligt sågs som ett kollektiv, betydde det att principen "sist in först ut"

50. Kung, Andres, 1984.

51. Bävner, Inger & Ingevik, Ingemar, 1987.

kunde innebära att personal fick sluta på förskolor som gick bra, och tvärtom. Susanne Granberg var nöjd med den personal som fanns på hennes förskola och ville inte riskera att de skulle drabbas av det kollektiva systemet och sägas upp. På Mäster Mikael's förskola var det kö till platserna, där behövdes personalen.

– Kvaliteten hos personalen är viktigast av allt, säger hon.

Det var när kommunen planerade att lägga ner den förskola som Solweig Sundblad jobbade på som hon fick tanken att hon skulle ta över. Då, i början av 90-talet, styrdes Sverige av en borgerlig regering och det fanns en öppenhet emot entreprenörer i den offentliga sektorn. Också Nyköping styrdes av borgerliga partier, och stödet från folkpartiet var stort. Nyföretagarcentrum ställde upp med rådgivning och Solweig fick gå en starta-eget-kurs. Både Olle Wästberg och Göran Tunhammar kom på besök.

Att det blev just aktiebolag, en form som är ovanlig bland förskoleföretag, berodde på att det verkade minst riskfyllt. Ingen annan i personalen var intresserad av att starta eget, så personalkooperativ var en omöjlighet. Att starta aktiebolag blev ett sätt att distansera sin privata ekonomi från företagets.

Synen på en svart-vit motsättning mellan vinst och barn finns fortfarande. Den socialdemokratiske riksdagsmannen Per-Erik Granström skrev om privatisering inför valet 2002 i *Nya Ludvika Tidning*.

Den offentliga verksamheten, exempelvis skola, barnomsorg och äldreomsorg, har länge stått som garant för medborgarinsyn och inflytande. Det gäller självklart fortfarande men det finns numera också privata alternativ. Att driva exempelvis äldreomsorg som ett privat aktiebolag gör att insynen för oss vanliga medborgare minskar betydligt. Det kan också göra att verksamheten drivs med vinstintresse för dem som har aktier i företaget. Detta är ett synsätt som inte är tilltalande, att låta behov av vård och omsorg förenas med vinstintresse.⁵²

52. Granström, Per-Erik, 2002.

Kommunals medlemmar menar att de har förståelse för att privata företag behöver ett överskott, men många känner oro för att vinsterna ska bli oskäligt höga och för att vinsttänkandet ska komma att prägla välfärdstjänsterna.⁵³

När forskaren Stefan Svallfors i en studie från 1997 frågade vem man i allmänhet ansåg bäst lämpad att sköta barnomsorgen svarade 62,4 procent att det var staten och kommunen. 17,5 procent svarade privata företag. Tio år tidigare svarade 54,7 procent stat/kommun och bara 10 procent privata företag.⁵⁴

Många av dem jag har talat med ser däremot en stor kvalitetskillnad mellan kommunala och enskilda förskolor. Birgitta Eriksson på Vårängens förskola i Huddinge, som är en del av Pysslingen, skulle inte ha velat vara chef för en kommunal förskola. Där hade hon inte haft samma möjlighet att driva förskolan på sitt sätt, tror hon.

– Här är det kortare vägar mellan förslag och beslut. Dessutom kan vi skapa en bättre verksamhet. I den gamla hörsel förskolan hade man till exempel en chef som inte kunde teckenspråk. Inom Pysslingen är det lättare att specialanpassa verksamheten efter barnens behov.

Dessutom kan ekonomin som helhet förbättras av att alternativen blir fler. Anne-Sophie Rönnerberg minns hur det var när julen närmade sig. Då började den kommunala förskolans personal shoppa intensivt. Man var nämligen tvungen att göra av med alla pengarna för budgetåret. Om de inte användes till sista kronan kanske de skulle dras in, eller också kunde man få mindre anslag nästa år. Det här var en situation hon tyckte var orimlig. "Det kan ju inte vara så här", sa hon. "Det måste gå att lösa mer ekonomiskt."

Hon var föreståndare för en kommunal förskola i Sundbyberg som riskerade att läggas ner, eftersom det inte fanns nog många barn i verksamheten. Men när lex Pysslingen avskaffades och det blev möjligt att starta förskola som aktiebolag tog hon över. I dag är det långa

53. *Solidaritet och valfrihet i välfärden*, 2001.

54. *Ibid.*

köer till Torpstugan, som är en av de fem förskolor som drivs och ägs av Anne-Sophie Rönnerberg.

– Här finns ett annat engagemang, både hos mig och hos personalen. Alla är delaktiga och känner ansvar för att ekonomin ska gå ihop, säger hon.

Susanne Granberg på Mäster Mikael's förskola hade varit förskolechef i flera år. Hon startade aktiebolaget 1993, bara ett år efter det att det blev tillåtet att driva enskild barnomsorg i annan form än som kooperativ.

– I ett aktiebolag finns lag och ordning. Där har man en revisor och mer ordning och struktur i ekonomin. Jag var inte intresserad av att driva företag i någon annan form, det skulle inte kännas lika tryggt för mig, mina anställda, föräldrarna och barnen.

Gun Eidevald på HallonEtt valde aktiebolagsformen eftersom det var osäkert och kämpigt nog att starta på egen hand. Det kändes som att ge sig ut på en smal och okänd väg. Och om det skulle gå dåligt ville hon inte dra med sig fler i fallet. Dessutom har hon alltid trott på den friska konkurrensen och var övertygad om att hon kunde göra förskolan roligare och bättre.

Paul Bergenby som startade Pysslingen berättade för Anders Kung om sina motiv till att starta ett aktiebolag i barnomsorgen. "Den ena var rent yrkesmässigt, alltså chansen att vara med och skapa något nytt och bra för *barnen*. Det andra skälet var socialpolitiskt, där jag såg en möjlighet för kommuner och enskilda intressen att tillsammans erbjuda fler barn plats på bra daghem."⁵⁵

55. Kung, Andres, 1984.

Kurragömma – maktmonopolets rädsla

När kommunala förskolor tas över av enskilda människor verkar tjänstemän, politiker och andra få en känsla av att tappa kontrollen, att de inte kan detaljstyra skolorna som förr. Därför ställer de sig gärna i vägen på olika sätt, eller talar negativt om verksamheten. Genom att ta ut vinst provocerar den enskilda förskolan ytterligare och går ett steg för långt.

Känslan finns ofta också hos föräldrarna. För många känns det helt enkelt tryggare med kommunala skolor och förskolor. Dessa kanske uppfattas ligga närmare demokratin och därmed närmare dem själva.

Föräldern Susanne Larsson startade en namninsamling i protest mot att kommunen i Bårslöv bjöd ut sina förskolor för anbud i början av 90-talet. "Jag värnar om mina barn. De görs till försökskaniner, och det tänker jag inte gå med på."⁵⁶ Alla föräldrar skrev på listan.

Den borgerliga regeringen lade 1993/94 en proposition som öppnade möjligheten för enskilda förskolor att etablera sig och få ersättning, men när den socialdemokratiska regeringen tillträdde 1994 var en av dess första åtgärder att återgå till det gamla och därmed åter försvåra för de fria alternativen.

Nu kan det dock åter bli friare regler. Skollagskommittén kom med en statlig utredning i december 2002. Förslaget går bland annat ut på att kommunpolitiker måste godkänna en enskild förskola om kraven i lagstiftningen är uppfyllda.⁵⁷

– Vi startar bara nya förskolor och skolor i kommuner som är positiva. Det är mycket svårt att försöka etablera en skola i strid med majoriteten i en kommun, säger Johan Göterfelt, VD för Pyslingen.

– Problemet med dagens skola är inte eventuell vinst, utan det dubbla huvudmannaskapet. Staten sätter upp målen, medan kom-

56. Pousette, Madeleine, 1993a.

57. Olsson, Lova, 2002b.

munen står för notan. Ibland får vi ersättning som motsvarar den kommunala skolans kostnader, ibland inte.

– Det sägs att investeringar, lokaler och utrustning ska rymmas i pengan, men det är inte konkurrensneutralt. Den risk som vi som företagare tar kompenseras inte. Vi får själva stå för stora investeringar i startskedet, utan garantier. Så är det inte för de kommunala skolorna. De visar heller inte alla sina kostnader för overhead, till exempel. Den lokalbidragspeng som en friskola får baseras på en genomsnittskostnad för lokaler i de kommunala skolorna. Men då handlar det om äldre lokaler, där investeringskostnaderna redan till stor del är avskrivna.

– Vi vänder oss till kommuner som vill ha oss. Varför ska vi stänga pannan blodigare än nödvändigt? undrar Johan Göterfelt. Vi kämpar för att ersättningarna ska vara rättvisa, men också med attityder, värderingar och ideologier.

– Vi ska vara börsfärdiga. Vi ska sköta oss så bra som möjligt. Ha en ordnad ekonomi, en administrativ struktur och kunna kommunicera. Jag tror inte att det blir aktuellt med en börsintroduktion. Om vi, mot förmodan, går ut på börsen kan vi få med fler intressenter, som gör att vi kanske kan utvecklas internationellt. Men vi kommer att få en uppförsbacke i kommunerna om vi är börsnoterade.

De enskilda förskolorna är i dag helt utelämnade åt kommunpolitikernas godtycke och välvilja. Det är kommunerna som bestämmer om en förskola ska få godkännande eller inte. Det är kommunerna som bestämmer vilken ersättning en enskild förskola ska få. Det är kommunerna som sedan granskar de enskilda förskolorna. Allt i konkurrens med den egna, kommunala förskoleverksamheten.

Det är dock stor skillnad mellan olika kommuner liksom mellan olika politiker och tjänstemän. Många gånger får alternativen bra stöd.

De tre kvinnorna bakom förskolan Kolibri i Västerås började först tala om att starta ett familjedaghem, men fick tips från kommunen om att det behövdes fler förskolor. Tjänstemännen var oerhört hjälpsamma och stöttade hela vägen. Det första året fick de starta-eget-bidrag och fick gå på kurs för att lära sig bli företagare. Pappers-

arbetet tog tid. Det förflöt ett år från det att de lämnade in sin första ansökan till kommunen tills allt var klart och de kunde börja ta emot barn.

En entusiastisk tjänsteman i kommundelen på söder i Stockholm hejade på Susanne Granberg i början. "Det är klart att du kan", sa hon till Susanne som tänkte "kanske det". Och så tog hon över verksamheten på Mäster Mikael's förskola.

Kommunen drevs vid det tillfället av en borgerlig majoritet och både politiker och tjänstemän var positivt inställda till alternativen. Susanne Granberg fick gå starta-eget-kurs och hon och hennes kolleger bjöds in till informationsmöten. Flera enskilda förskolor på Södermalm startades i aktiebolagsform under samma period.

Gun Eidevald på HallonEtt i Jönköping mötte misstro från politikerna i början.

– Jag tror att de blir rädda när föräldrarna kommer och ställer krav på kommunen på grund av hur det är hos oss. När vi har kvällsöppet vill man ha det i den kommunala skolan också. Då blir det jobbigt för politikerna.

Politikernas inställning i Stockholm har varit blandad. När Anne-Sophie Rönnberg ansökte om att få ta över förskolan i början av 90-talet blev det oavgjort i den beslutande nämnden. Folkpartiet lade ner sina röster, och den moderate ordföranden använde sin utslagsröst för att det skulle gå igenom.

– Men det är inte politikerna som är svårast att ha att göra med, utan tjänstemännen. De är kejsare i sina palats och kan ställa till problem beroende på inställning till enskilda alternativ.

Som exempel nämner hon ett tillfälle när hon ville utöka verksamheten med en barngrupp. För att göra detta ville hon bygga om en del av personalrummet, snickarboden samt ta bort rökrummet. Men tjänstemännen i kommunen satte sig hela tiden på tvären. Det fanns inte nog med toaletter, trots att det var lika stor andel som förut, och så vidare. Till slut gick förslaget om ombyggnad igenom, men det tog tid och krävde mycket energi.

I dag är det något lättare, bland annat som ett resultat av intensiv

lobbying i Stockholms stadshus och att politikerna har vant sig vid alternativen. Fortfarande finns dock skillnader mellan de kommunala och de enskilda förskolorna. Anne-Sophie Rönberg berättar att det nyligen fördelades pengar från kommunens budget för att öka kvaliteten i de kommunala förskolorna. Men inga motsvarande pengar kom till de enskilda, trots att de olika driftsformerna enligt lag ekonomiskt ska hanteras likvärdigt.

– Det handlar alltid om att bråka, hota och bråka. Nu i efterhand är det värt det, men jag skulle aldrig göra det igen.

Ingela Persson har drivit montessoriförskolan Trilobiten i Trollhättan i 10 år. De första 8 åren var hon ensam om att driva enskild förskola i kommunen, och det var inte så komplicerat. Nu har det startats en skola till, och plötsligt börjar kommunens tjänstemän bli striktare.

– Det har blivit mer fyrkantigt. Allt måste förhandlas. Man måste prata med exakt rätt person. Det betyder att klimatet har hårdnat lite. Jag tror att kommunen börjar se friskolorna som konkurrenter, det är till exempel jättelång kö till mitt högstadium. Att de tillsatt en rektor som ska försöka få tillbaka eleverna till den kommunala skolan är ju ett tecken på att de är rädda för konkurrens.

Innan Ingela Persson startade Trilobiten arbetade hon som lärare i en kommunal skola. Hon läste en kurs i montessoripedagogik och ville pröva den i en klass i skolan. Hennes rektor "lät henne hållas", men var varken uppmuntrande eller positiv.

– De tänkte nog att det "skulle gå över". Jag fick hålla på, men kunde inte köpa in speciellt material och var tvungen att planera in raster på samma sätt som de vanliga klasserna, fast det krockade med montessoripedagogiken. Kollegerna såg mig nog som ett hot mot det normala.

Det gick bra att starta skolan. Ansökan till kommunen och Skolverket hanterades bra, tycker Ingela Persson. Visst tog det ett och ett halvt år, men det hade hon räknat med. Hon upplevde tjänstemännen på Skolverket som oerhört hjälpsamma.

Men motståndet finns hos myndigheter.

– I dag kan jag höra i telefonen om personen som svarar är för eller emot friskolor. Jag blir bemött olika. Den som är emot är ofta oartig. Men jag hoppas att jag ändå blir behandlad jämlikt.

Ändå finns misstanken om att det inte är så. Under flera år drev hon med hjälp av Friskolornas riksförbund en process mot kommunen. Orsaken var att Trilobiten inte är momsbefriad, vilket ska kompenseras av skattemyndigheten. Men pengarna – en halv miljon om året – har kommunen själv behållit.

– Det är också svårt att få reda på hur kommunen beräknar ersättningen per barn. Vi har försökt få fram en redovisning på hur de räknar, men det har varit svårt. Sen tar kommunen direkt 5 procent av vår skolpeng för skolpliktskostnader. Den avgiften ska täcka kommunens eventuella kostnader för nya barn.

Ingela Persson har inte ork nog att, som hon uttrycker det, "frottera sig med politiker" för att få bättre villkor. Arbetet med den ordinarie verksamheten tar alldeles för mycket tid.

Solweig Sundblad startade sin förskola i aktiebolagsform redan 1992. Förut kände hon sig ensam, men nu har de olika enskilda förskolorna i Nyköping gått ihop i ett nätverk. För att bli starkare. För att kommunen ska veta att de inte konkurrerar. För att kunna samarbeta om vidareutbildning. Till kommunens utbildningsdagar för förskolepersonal är de inte inbjudna, inte ens om de betalar.

Det var främst när det började talas om maxtaxa som hon kände behov av att ha ett nätverk. När förslaget om maxtaxan skulle klubbas i kommunen våren 2002 var alla ägarna till förskolor på plats på mötet. Det var ett öppet möte, men plötsligt sa politikerna att de inte var välkomna. Det blev stort rabalder. "Ni måste gå ut för ni är jäviga", sa politikerna. "Nej, vi har rätt att vara här", sa Solweig och hennes kolleger. Det hela slutade med att kommunjuristen kallades in, och tillrättavisade politikerna. Företrädarna för de enskilda förskolorna fick stanna.

Den här historien vittnar om de attityder som enskilda förskolor många gånger tvingas leva med. Politikerna är motsträviga. Det är inte alltid vad de gör som räknas, utan vad de inte gör. Att de inte

ger sitt stöd. Många gånger spelar det ingen roll; verksamheten rullar på som vanligt och man har inte så mycket med politikerna att göra.

– Nu när vi finns kan de heller inte göra något. Men om det hade varit socialdemokratiskt styre 1992 skulle mitt företag sannolikt inte ha funnits i dag. Nu låter de oss finnas, men det ska helst inte kosta något.

För tjänstemännen verkar det här med friskolor sätta igång tävlingsinstinkten. I Trollhättans kommun till exempel, har utbildningschefen Birgitta Erngren tillsatt en person som har till uppgift att locka tillbaka elever som har valt friskola före kommunal skola. "Kan han få 8–10 elever att välja kommunal skola i stället för friskola så har han jobbat in sin lön, säger Birgitta Erngren."⁵⁸

Peter Kutzner, som startade en privat förskola i början av 90-talet, säger till tidningen *Kommunalarbetaren*:

*Tjänstemännen har mer makt än politikerna. Styrkan i deras motstånd mot privatisering har förvånat oss.*⁵⁹

I början av 90-talet försökte förskolläraren Gunnel Nordegren, enligt en artikel i *Kommunalarbetaren*, starta daghemsaktiebolag, men det var svårt att realisera planerna.

*De som seriöst vill satsa på privatisering ska uppmuntras, säger politikerna. Men när det kommer till förhandlingar med tjänstemännen så är det vi entreprenörer som ska satsa och stå för riskerna. Kommunen ska ha alla fördelar som förut.*⁶⁰

När Marie-Louise Brundin skulle starta privat förskola i Uppsala stötte hon på olika inställning från tjänstemän, något som påverkade var hennes förskola skulle placeras. "I början ville vi starta en förskola

58. Bengtsson, Lisbeth, 2002.

59. Runsiö, Fredrik, 1993.

60. Pousette, Madeleine, 1993b.

i centrala staden. Men där stötte vi på hårt motstånd och det blev inte av. Däremot går det jättebra att samarbeta med Eriksbergs kommundel.” Hennes tes är att tjänstemännen är rädda för att förlora sina jobb.⁶¹

Frågan är om kontrollen är mest omfattande i den kommunala förskolan eller i de fria alternativen, speciellt i kooperativen. Föräldrarna är arbetsgivare i Mac och Mulle i Sundsvall. De sitter till exempel i styrelsen och har ekonomiskt ansvar. Det medför en hel del arbete, men också en unik möjlighet att påverka. I den kommunala förskolan är det politikerna som gör de ekonomiska prioriteringarna, men i föräldrakooperativet bestämmer man själv.

– Det är så lätt för politikerna att göra barngrupperna större för att spara pengar. De sitter ju så långt ifrån barnen. Vi sparar hellre på andra sätt, genom att hjälpa till själva.

Visserligen är Mac och Mulle ett föräldrakooperativ, men också i aktiebolagen är insynen maximal eftersom alla årsredovisningar finns hos Patent- och registreringsverket.

Dessutom tycks tilliten till politikerna minska, i varje fall bland personalen. När Kommunal frågade sina medlemmar om politiskt valda organ ska bestämma villkor och regler för alla välfärdstjänster var det många som tvekade. Bara var fjärde svarade ”stämmer helt”. Hela 28 procent svarade ”vet ej”. Detta beror enligt Kommunals rapport bland annat på att många har kritiska synpunkter på hur politiker tar sitt ansvar och anser att politiker har för dåliga kunskaper om de verksamheter de beslutar om.⁶²

61. Andersson, Marianne, 1992.

62. *Solidaritet och valfrihet i välfärden*, 2001.

Slutsatser

Kanske är entreprenörskap i den offentliga sektorn ett dödsdömt projekt. Kanske har det ingen framtid. Kanske ser vi snart en återgång till enbart kommunala förskolor och skolor. Det låter möjligen brutalt att dödförklara alternativen, men det finns så många faktorer som talar emot dem i dag att vi måste höja varningsflaggan. Är politikerna verkligen beredda att ta livet av de enskilda alternativen? Är de beredda att betala priset i form av minskad valfrihet, minskat utrymme för kvinnor, minskad konkurrens, och så vidare?

Entreprenörerna i välfärden är inga robotar som kommer att finnas för evigt, oavsett vad som händer. De kanske i stället ska ses som en växt som behöver god mylla, vatten, näring och sol. Eller som åtminstone bör förskonas från stinkande kemikalier i luften eller klampande fötter.

Nu börjar förskolor gå i konkurs. Maxtaxan, den allmänna förskolan och minskade ersättningar gör att buffertarna krymper. En statlig utredning har i uppdrag att föreslå en ny typ av aktiebolagsform som ytterligare ska minska möjligheterna att dela ut vinst. Opinionsen är kritisk och misstänksam efter reportaget som SVT:s *Dokument inifrån* gjorde om förhållandena i muslimska friskolor, LO:s rapport om hur dyra friskolor är och så vidare.

I ett sådant läge är det svårt att tro att någon är beredd att satsa de 100 000 kronor som krävs för att starta ett aktiebolag. I början av 90-talet, när många aktiebolag startades, fanns ett överskott på förskollärare. Många riskerade att sägas upp och valde därför att starta företag i stället för att bli arbetslösa.

I dag ser det annorlunda ut. I slutet av april 2003 behövde Sveriges förskolor rekrytera 1 289 förskollärare och barnskötare.⁶³ Behovet kommer framöver att vara ännu större. Fram till 2010 behöver kommunerna rekrytera 200 000 nya medarbetare till skola och barn-

63. Platsbanken.

omsorg. Redan i dag är det brist på förskollärare i mer än hälften av landets kommuner. Delvis beror detta på att regeringen har missbedömt behovet av utbildningsplatser på högskolan.⁶⁴

Detta betyder att incitamenten för att starta aktiebolag är mindre i dag. Om regeringen väljer att tvinga in välfärdsföretagen i en ny typ av aktiebolag, där möjligheten att ta ut vinst är begränsad, kommer incitamenten att bli ännu färre.

När det 1992 blev möjligt att starta aktiebolag i barnomsorgen visades stort intresse på de mässor som ordnades. Men nu, berättar Örjan Lénard på Almega, är det inte så många som kommer längre. Intresset har definitivt svalnat.

De kvinnor som skulle vilja starta en barnstuga med några avdelningar är de verkliga förlorarna. För dessa kvinnor är företagande inget naturligt steg i karriären. Om man har jobbat i offentlig regi hela livet är det svårt att finna förebilder och få en känsla för näringslivet. Dessutom är normen att företagaren eller kapitalisten är en man, vilket gör det mentalt svårare för kvinnor att ta steget till eget företag. Det är ett val som individen gör, men det styrs av större mönster i samhället.

Krasst kan man säga att de kvinnor som startar företag i välfärdssektorn ses som medel för att uppnå våra syften. Till och med Kommunal skriver i en rapport att konkurrens, om den är rätt utformad, kan användas som ett medel för att utveckla välfärden och leda till att skattepengarna används mer effektivt.⁶⁵ Däremot talar man inte om möjligheterna för förbundets medlemmar. Valfrihet ses alltså som positivt för välfärdsconsumenterna, men inte för dem som utför de tjänster vi använder.

Kanske är enskilda förskolor bara en historisk parentes. Frågan är vad som skulle kunna göras för att undvika en återgång till enbart kommunala förskolor. Som jag ser det finns några olika vägar för att undvika en krasch. De har alla både för- och nackdelar, och är tankar snarare än konkreta och heltäckande förslag.

64. Kellner, Heidrun (red), 2002.

65. *Solidaritet och valfrihet i välfärden*, 2001.

1. Barnomsorgskonto

Man kan skapa en modell där föräldrarna får en summa pengar per barn på ett konto, att använda till barnomsorg. Summan skulle vara lika hög för alla, med undantag för barn med särskilda behov som rimligen bör få mer.

Pengarna ska kunna användas till vilken barnomsorg som helst, till exempel dagmamma, förskola, bidrag till farfar eller ledig tid för föräldrarna. Ersättningen fås ut via en offentlig myndighet, mot redovisning av utlägg. Då skulle föräldrarna dessutom kunna betala extra för barnomsorgen om så önskas. Man ska också kunna kombinera olika former av barnomsorg, till exempel förskola och tid hos morfar.

Det finns flera fördelar med detta förslag. För det första skulle kvinnorna i barnomsorgen kunna få upp sina löner eller vinster, eftersom de kan konkurrera med kvalitet och höja sina priser. För det andra skulle vi få se en ännu mer varierad förskolebransch, där det blir möjligt att starta förskolor med inriktningar som i dag anses alltför kostnadskrävande. För det tredje kan den som hellre satsar på att barnen går i en förskola med extra mycket personal än på nya actionman-figurer kunna göra det.

Ett problem är att detta förslag krockar radikalt med tanken om jämlikhet. Vi skulle få diskussioner om ett segregerat samhälle, där "rika barn går i vissa förskolor och fattiga i andra". Vi skulle eventuellt få svårt att kontrollera att kontot används till verksamhet som är "bra", och till exempel inte diskriminerar. Ett slags offentlig peng kombinerad med möjlighet att ta ut extra avgifter passar eventuellt inte in vår välfärdsmodell i dagsläget.

2. Ökad frihet och förändrade attityder

Ett annat sätt att delvis lösa problematiken är att nuvarande system i stort sett finns kvar, men att attityderna gentemot alternativen förändras. Att tjänstemän och politiker har en positiv syn och uppmunttrar fler att ta över olika verksamheter, och hjälper snarare än mot-

arbetar dem. Att möjligheterna att göra vinst kanske kan utökas en smula. Att de fria alternativen verkligen får exakt lika mycket ersättning som de kommunala och att verksamheten inte störs av reformer som maxtaxa, allmän förskola och non-profit-förslag.

3. Ökad tillväxt

Ett tredje sätt att höja status, löner och kvalitet i den offentliga sektorn är att försöka öka landets skatteintäkter totalt. Sveriges ekonomi har de senaste trettio åren försämrats från en hög nivå i internationell jämförelse till en betydligt lägre. Vårt välstånd har sjunkit. För att öka tillväxten krävs en förändrad attityd från politikerna gentemot företagen. Lägre skatter, minskade kostnader för sjukförsäkringar, färre krångliga regler och ökad respekt kommer att vara viktiga inslag i en sådan förändringsprocess.

4. Fokus på kärnverksamheter

Det är också möjligt att få in mer pengar till värden, skolan och omsorgen genom omprioriteringar i den offentliga ekonomin. Man kan undvika att lägga pengar på kultur, generella barnbidrag, ambassader eller dyra arbetsmarknadsutbildningar, och i stället satsa enbart på statens, landstingens och kommunernas kärnverksamheter.

Kanske måste lösningen finnas i en kombination av alla dessa förslag. I varje fall måste någonting göras, för mycket står på spel.

Ett nederlag för valfriheten

Om vi snart får se en minskning av nystartade förskolor är svårt att säga. Men om det skulle bli så, vore det en förlust för samhället. De flesta har vant sig vid möjligheten att välja förskola och skola. Men om ingen längre startar nya verksamheter, och om de gamla går i konkurs eller återgår till kommunen, kommer valfriheten inte längre att vara en självklarhet.

Solweig Sundblad, som äger förskolan Delfinen i Nyköping, är 60 år. Hon vet inte vad som ska hända med företaget när hon slutar.

– Det blir svårt att hitta någon som vill köpa, för det finns ju inga pengar i det här. De uppoffringar man gör ger ingenting. Kanske låter jag helt enkelt någon annan bli föreståndare och driva det vidare i min anda, medan jag fortsätter att vara ägare. Eller också får det väl bli kommunalt igen.

Om de fria förskolorna försvinner kommer den nyttiga konkurrens att försvinna, som det senaste decenniet har pressat både de kommunala förskolorna och de alternativa verksamheterna till att förbättra kvaliteten och effektivisera organisationen så att skatte-kronorna sparas.

Kvinnor som nu har fått en möjlighet att söka sig till andra arbetsplatser kommer inte längre att ha några alternativ. Visserligen har deras lön kanske inte varit så mycket högre i de privata förskolorna, men de har kunnat få en annan arbetsmiljö med större frihet och mer medbestämmande. Nu kanske de inte ens får det, utan tvingas stanna i kommunala strukturer där man ägnar sin tid åt att springa på möten i stället för att ta hand om barnen, som många av dem jag intervjuat har vittnat om.

En tillbakagång är också ett mycket allvarligt bakslag för jämställdheten. Hälften av de svenska kvinnorna arbetar i en sektor med liten möjlighet att tjäna pengar, utvecklas eller skapa något eget. Det slår hårt mot alla kvinnor i samhället. Det kommer att finnas färre företagarkvinnor som kan vara förebilder för unga tjejer. Det kommer att finnas färre kvinnor som kan avancera till börsbolagens bolagsstyrelser. Det kommer att finnas färre kvinnor som kan ta kommandot över sin egen framtid. Företagande kommer även i fortsättningen att förknippas med män.

Regeringen är genom sitt agerande på väg att utrota de fria förskolorna och därmed både valfrihet, utveckling och jämställdhet. Men det är inte bara regeringens fel. Vi är alla medaktörer i att stöta ut de fria alternativen ur välfärdssystemet. Misstänksamma TV-program gör oss rädda. Könroller får oss att begränsa vår egen ut-

veckling. Kvinnorna förminskar själva värdet av det viktiga arbete de gör. De säger att vinst är fult. Nej, ingen är oskyldig. Om vi ska få en bättre välfärd som respekterar dem som ger oss den i vardagen, krävs gemensamma, seriösa ansträngningar.

Det vore intressant att se hur välfärds kapitalismens motståndare ser på framtiden, hur deras bild av våra barns och barnsbarns välfärd ser ut. Nu tycks det bara finnas ett motstånd mot det nya, och få redovisar alternativa bilder av hur till exempel kvinnor ska få det bättre. Inte många kommunpolitiker berättar hur medborgarna ska få valfrihet om de fria förskolorna tvingas stänga. Sällan eller aldrig får vi lyssna till kritikernas visioner.

Bilaga 1: Fakta om förskolan

Förskolan omfattar barn mellan ett och fem år. En kommun är sedan 1995 skyldig att erbjuda plats i förskolan inom tre till fyra månader efter det att föräldrarna har angivit behov.⁶⁶

Det finns flera andra former av barnomsorg. Det som tidigare kallades förskola och är en frivillig skolform för sexåringar, kallas sedan 1998 för förskoleklass. Hösten 2000 gick 93 procent av alla sexåringar i förskoleklass.⁶⁷ Öppen förskola vänder sig till föräldrar som är hemma med sina barn. Barnen är inte inskrivna, utan kan komma och gå som de vill. Familjedaghem innebär att en dagbarnvårdare tar emot inskrivna barn, vanligen i sitt hem. Därutöver finns skolbarnomsorg, som är omsorg för barn som har börjat skolan.⁶⁸

Under senare år har rätten till förskola utökats ytterligare. Från 1 juli 2001 och 1 januari 2002 har även barn till arbetslösa och föräldralediga rätt till förskoleverksamhet. Den 1 januari 2002 infördes maxtaxan och från den 1 januari 2003 har alla fyra- och femåringar rätt till allmän förskola. Den allmänna förskolan är frivillig och omfattar 15 gratistimmar per vecka. Målet har bland annat varit att underlätta för kvinnor att öka sitt arbetskraftsdeltagande.⁶⁹

Barnomsorgen har byggts ut snabbt. Mellan 1975 och 1998 ökade antalet barn i daghem, fritidshem och familjedaghem från 154 000 till 723 000.⁷⁰ Hösten 2002 gick 333 600 barn i förskola. Det är 72 procent av alla barn i förskoleåldern. Sedan 70-talet har andelen barn som är inskrivna i förskola och familjedaghem i princip ökat varje år.⁷¹

I genomsnitt gick det 17,4 barn i varje förskolegrupp år 2002. Var-

66. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

67. "Några grundfakta", 2003.

68. *Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

69. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

70. *Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

71. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

je årsarbetare har hand om i genomsnitt 5,3 barn. Varje barn vistas i genomsnitt nästan 30 timmar i veckan i förskola.⁷²

I dag tillämpar samtliga svenska kommuner maxtaxan, som innebär att hushåll med högre inkomster än 38 000 kronor i månaden får betala den högsta avgiften. Kommunerna har rätt att ta ut avgifter på olika sätt inom maxtaxesystemet, så länge slutsumman inte överskrider den maximala, det vill säga drygt 1 000 kronor i månaden för första barnet (3 procent av inkomsten). Hälften av kommunerna tar ut en avgift som är beroende av hur länge barnen är i förskolan. Kommunerna har rätt till statsbidrag för att kompensera intäktsbortfall och för att säkra kvaliteten i verksamheten.⁷³

Sverige är känt för att ha en bra förskola. I en rapport från OECD från 2001 lovordades den svenska barnomsorgen. "Modellen betraktas som ett internationellt föredöme i praktiskt taget alla avseenden." Tre fjärdedelar av dem som haft kontakt med förskolan är nöjda med verksamheten, enligt Svenskt Kvalitetsindex.⁷⁴

72. Ibid.

73. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

74. Kellner, Heidrun (red), 2002.

Bilaga 2: Fakta om den enskilda förskolan

1984 införde den socialdemokratiska regeringen lex Pysslingen, som stoppade statsbidrag till privata daghem i aktiebolagsform.⁷⁵ Mellan 1985 och 1992 blev det steg för steg tillåtet att driva föräldra-kooperativ och personalkooperativ.

1992 fick aktiebolag rätt att bedriva skattefinansierad barnomsorg.⁷⁶ Det är kommunerna som ger tillstånd till att driva enskild förskola. Kommunen har i dag dessutom tillsynsansvar. Kommunen är dock inte tvungen att lämna bidrag till verksamheten, även om denna har givits tillstånd.⁷⁷ Bidragen bör inte oskäligt avvika från kostnaden per barn inom motsvarande kommunal verksamhet.⁷⁸ Detta kommer sannolikt att ändras så att den förskola som har fått tillstånd också ska få rätt till bidrag. Ändringen är föreslagen i en utredning som lades fram 2002.⁷⁹

Att kommuner och inte Skolverket föreslås som besluts- och tillsynsmyndighet vad gäller enskilda förskolor med flera har ingen principiell betydelse. Uppgiftsfördelningen mellan Skolverket och kommunen har praktiska skäl. Förekomsten av många och små föräldrakooperativ på förskolenivå gör att det rimligen är betydligt enklare för en ansökande huvudman att ta kontakt med kommunen än med Skolverket.⁸⁰

År 2000 arbetade 11,4 procent av de anställda i barnomsorgen i enskild regi. Det är en ökning från 6,6 procent 1995⁸¹ och från 1,1 pro-

75. Olsson, Lova, 2002b.

76. Jordahl, Henrik, 2002.

77. SOU 2002:121.

78. Jordahl, Henrik, 2002.

79. SOU 2002:121.

80. Ibid.

81. Jordahl, Henrik, 2002.

cent 1988⁸². Men fortfarande dominerar den kommunala verksamheten.

Mer än hälften av all enskild drift sker i ekonomisk förening. Det handlar då ofta om föräldrakooperativ. Näst vanligast är aktiebolag.

Ekonomisk förening	52 procent
Aktiebolag	29 procent
Ideell förening	14 procent
Övriga	5 procent

Det fanns barnomsorg i enskild drift i 218 av Sveriges 289 kommuner år 2000. Enligt Skolverkets mätningar från 2002 var det bara 60 kommuner som saknade förskolor i enskild regi.⁸³ Detta kan jämföras med att det 1988 bara fanns enskilda alternativ i 98, det vill säga ungefär en tredjedel, av Sveriges kommuner.⁸⁴

17 procent av barnen gick i enskild förskola.⁸⁵ Närmare 40 procent av barnen som gick i enskild förskola 2001 gick i ett föräldrakooperativ. Knappt 30 procent gick i en förskola som drevs av ett aktiebolag.⁸⁶

Enskild barnomsorg är vanligast i storstäderna och kommuner runtomkring dem. Minst vanliga är de i industrikommuner.⁸⁷

*Barn inskrivna i förskola i enskild regi 1998–2002. Andel av alla barn.*⁸⁸

År	Andel (%)
1998	13
1999	15
2000	15
2001	17
2002 (prel)	17

82. Loord-Gynne, Ulla & Mann, Curt-Olof, 1995.

83. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

84. Loord-Gynne, Ulla & Mann, Curt-Olof, 1995.

85. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

86. *Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

87. *Ibid.*

88. Armbruster, Andersson & Nordenstam, 2003.

I internationellt perspektiv är andelen enskilda förskolor låg. I Belgien, Tyskland och Portugal är andelen runt 50 procent eller mer. I Spanien, Italien och Österrike är andelen mellan 25 och 30 procent.⁸⁹

*Kommuner med högst andel anställda i enskild drift inom barnomsorg 2000.*⁹⁰

Kommun	Län	Enskild andel (%)	Politiskt styre
1. Täby	Stockholm	93	m
2. Tomelilla	Skåne	53	m
3. Salem	Stockholm	42	m
4. Bräcke	Jämtland	39	s
5. Torsby	Värmland	38	s
6. Vellinge	Skåne	34	m
7. Sollentuna	Stockholm	34	m
8. Falkenberg	Halland	32	c
9. Nacka	Stockholm	32	m
10. Vallentuna	Stockholm	30	m
11. Nordmaling	Västerbotten	30	c
12. Höganäs	Skåne	26	m
13. Västerås	Västmanland	25	s
14. Vaggeryd	Jönköping	24	c
15. Öckerö	Västra Götaland	24	kd
16. Uppsala	Uppsala	24	s
17. Oxelösund	Södermanland	23	s
18. Ängelholm	Skåne	22	m
19. Lidingö	Stockholm	22	m
20. Vilhelmina	Västerbotten	22	s

Antalet barn per grupp är något lägre i enskilda förskolor än i kommunala. Däremot är antalet barn per årsarbetare något högre i enskilda förskolor.⁹¹

Totalt kostade förskolan 27 miljarder kronor och hela barnomsor-

89. *Svensk utbildning i internationell statistik*, 2002.

90. Jordahl, Henrik, 2002.

91. Kellner, Heidrun (red), 2002.

gen 40,9 miljarder verksamhetsåret 2001. Barnomsorgen omfattar 12 procent av kommunernas totala kostnader⁹², men summan per barn varierar mycket mellan kommunerna. De flesta kommuner ligger mellan 77 800 kronor och 103 000 kronor per barn. Den genomsnittliga summan är 85 800 kronor per barn. I kommunal regi är summan 90 200 kronor. Den summa som de enskilda förskolorna får är i genomsnitt 61 800 kronor.⁹³ Orsaken är att kommunen många gånger räknar bort en summa för "myndighetsutövning" och andra kostnader. Eftersom kommunen har skyldighet att ordna barnomsorg, vilket inte de enskilda har, behåller också många kommuner en del för att täcka detta.

År 2001 täcktes 18 procent av kostnaderna för den kommunala barnomsorgen med föräldraavgifter.⁹⁴

De enskilda förskolorna får själva bestämma vilket avgiftssystem de vill ha, förutsatt att den högsta avgiften följer maxtaxan. Skälen till att ha ett annat system kan vara att en plats i förskolan förutsätter att föräldrarna gör vissa arbetsinsatser, något som kan sänka avgiften.⁹⁵

"Det är regeringens uppfattning att enskild och kommunal barnomsorg skall bedrivas från samma utgångspunkter", skrev den socialdemokratiska regeringen i en proposition direkt när de tillträdde 1994. I denna proposition drog de tillbaka den skyldighet att ge bidrag till enskilda förskolor som kommunerna fick under den borgerliga regeringen. Argumentet var att kommunerna själva ska ha rätt att bestämma över detta.⁹⁶ Skyldigheten för kommunerna att ge ersättning till enskilda förskolor tillkom under den borgerliga regeringen, i en proposition från 93/94. Enligt denna proposition fick en kommun bara neka bidrag med argument kring lämplighet och lokalers ändamålsenlighet.⁹⁷

92. *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

93. *Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

94. *Ibid.*

95. *Ibid.*

96. Prop 1994/95:61.

97. Prop 1992/93:11.

I dag regleras ersättningen i skollagen 2a kap 17 §:

Kommunen kan lämna bidrag till enskild förskoleverksamhet och enskild skolbarnsomsorg, om verksamheten uppfyller de krav som anges i 3 § och avgifterna inte är oskäligt höga. Sådant bidrag bör lämnas med ett belopp per barn som inte oskäligt avviker från kommunens kostnad per barn i motsvarande verksamhet.⁹⁸

Ändå är det ingen som vet säkert om de kommunala och de enskilda förskolorna har samma villkor. Enligt Skolverkets jämförelsetal skiljer det i genomsnitt cirka 30 000 kronor mellan kommunens kostnad per barn och den ersättning som de enskilda förskolorna får per inskrivet barn.⁹⁹ Miki Tomita på Skolverket säger att verket inte har tittat på de här frågorna i detalj, men hon tror att skillnaden beror på att kommunerna har andra åtaganden. Bland annat är kommunen alltid skyldig att erbjuda plats till barnen. Den ansvarar även för kostnader för vård av sjukt barn.¹⁰⁰

Enligt en undersökning från Skolverket har 12 procent av det extra statsbidrag som kommunerna får för kvalitetssäkring av förskolan gått till enskilda anordnare. Detta ska vara lika stor andel som verksamheten utgjorde 2001.¹⁰¹

Det verkar som om det även i framtiden kommer att vara kommunen som ansvarar för godkännande av enskilda förskolor, utom i de fall då förskolan anordnas vid en enskild friskola eller motsvarande.¹⁰² Därmed får de enskilda förskolorna en sämre ställning än de enskilda friskolorna, som har en fristående roll eftersom de godkänns av Skolverket. Inte sällan sker detta i konflikt med kommunerna.

98. *Lag om ändring i skollagen*, 1997.

99. *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning*, 2002.

100. Telefonsamtal 9 maj 2003.

101. Armbruster, Andersson & Nordström, 2003.

102. SOU 2002:121.

Referenser

Källor:

- Alfredsson, Hans O, "Daghem tillåts gå med vinst", *Svenska Dagbladet* 18 december 1991.
- , "Borgerliga tvingar fram privatisering", *Svenska Dagbladet* 27 mars 2002.
- Andersson, Marianne, "Jobbigt men roligt driva eget dagis", *Upsala Nya Tidning* 15 april 1992.
- Archenholtz, Ingmar, "Jag vill resonera med folk", *Göteborgs-Posten* 18 augusti 2002.
- Armbruster, Ursula, Andersson, Mats & Nordenstam, Ulla, *Uppföljning av reformen maxtaxa, allmän förskola m m*. Stockholm: Skolverket, februari 2003, se <www.skolverket.se/fakta/maxtaxa/index.shtml>.
- Barnomsorg, skola och vuxenutbildning : jämförelsetal för huvudmän : del 2, 2002 : kostnader*. Stockholm: Skolverket, 2002 (Rapport nr 217) se <www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webext/trycksak/DDW?W=KEY=1058>.
- Bengtsson, Lisbeth, "Skolchefer får andra uppgifter", *Trollhättans Tidning* 10 november 2002.
- Berger, Anita & Vikström, Kristina, "Pysslingar klarar inte barnomsorgen", *Svenska Dagbladet* 1 december 1989.
- Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002*. Stockholm: Skolverket (Rapport 218), se <www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webext/trycksak/DDW?W=KEY=1050>.
- Båvner, Inger & Ingevik, Ingemar, "Ja till alternativ, nej till vinst på barn", *Dagens Nyheter* 4 februari 1987.
- Drotz, Karl-Gustav (kd), "Förskolebarn mår dåligt", *Borås Tidning* 26 augusti 2002.
- Düsing, Per, "Privata alternativ välkomnas", *Göteborgs-Posten* 19 mars 2002.
- Entreprenör*, "Magra tider får nyföretagare växa sämre", dec/jan 2003.

- Erling, Anna Maria, "Friskolan kostar miljoner för Ystad", *Ystads Allehanda* 19 maj 2003.
- von Feilitzen, Ann-Julie, "Svårt göra vinster på barn", *Helsingborgs Dagblad* 21 november 1991.
- Granström, Per-Erik, "Alternativ till privatisering", *Nya Ludvika Tidning* 14 juni 2002.
- Hansell, Bengt & Shapiro, Per, "Svaga elever drabbas av skolans nedskärningar". Stockholm: Sveriges Radio, Ekot 16 maj 2003.
- Hirdman, Yvonne (red), *Demokrati och makt i Sverige : maktutredningens huvudrapport*. Stockholm: Allmänna förlaget, 1990 (SOU 1990:44).
- Holmberg, Marcus, Östgren, Signild & Melchior, Caroline, *Uppföljning av maxtaxan inom barnomsorgen : en enkätundersökning utförd hösten 2001 och våren 2002*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet, juli 2002, se <www.svekom.se/ekonomi>.
- Holmquist, Carin & Sundin, Elisabeth (red), *Företagskan : om kvinnor och entreprenörskap*. Stockholm: SNS Förlag, 2002.
- Javefors Grauers, Eva, *Profession, genus och företagarpår : en studie av advokater och köpmän*. Linköping: Universitetet, 2002.
- Johansson, Anne, "Förslag om begränsad vinst för skolor saknas", *Göteborgs-Posten* 7 november 2001.
- Jordahl, Henrik, *Vad har hänt med de enskilda alternativen?* Stockholm: Reforminstitutet/Näringslivets fond, 2002.
- Ju 2002:30, "Icke vinstutdelande aktiebolag : direktiv till utredning". Stockholm: Justitiedepartementet, 2002, se <www.riksdagen.se/debatt/dir/index.asp>.
- Kellner, Heidrun (red), *Aktuellt om skola och barnomsorg augusti 2002*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet, 2002, se <www.svekom.se/skola/aktuella/aktuellt2002.htm>.
- Küng, Andres, *Låt Pysslingen leva!* Stockholm: Timbro, 1984.
- Lag om ändring i skollagen* (1985:1100). Stockholm: Svensk författningssamling (SFS 1997:1212), se <<http://62.95.69.15/>>.
- Loord-Gynne, Ulla & Mann, Curt-Olof, *Vad blev det av de enskilda alternativen? : en kartläggning av verksamheten inom skolan, vår-*

- den och omsorgen*. Stockholm: Fritzes, 1995 (Ds 1995:25).
- "Mansord", Värsta språket, SvT, 8 april 2003.
- Modig, Arne & Norlin, Pernilla, "Svenska folket om privata företag och kvalitet inom sjukvård och skola". Stockholm: Temo AB, september 2001 (T-22217), se <www.temo.se>.
- Nutek/Almi, "Det här är bara början". Broschyr. Stockholm, 2002 (Info 012-2002).
- Nyström, Christer, "Pengabekymmer i skolförvaltningen", *Nerikes Allehanda* 22 oktober 2002.
- "Några grundfakta", ur *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror 2003* del 2, hämtade från Skolverkets hemsida, se <www.skolverket.se/fakta/bild/grundfakta.shtml>.
- Olsson, Lova, "Ny form av aktiebolag ska garantera att pengarna stannar kvar i verksamheten", *Svenska Dagbladet* 23 februari 2002 (a).
- , "Grönt för privata daghem", *Svenska Dagbladet* 6 december 2002 (b).
- Platsbanken, "Förskollärare, fritidspedagoger". Stockholm: Arbetsförmedlingen, se <<http://platsbanken.ams.se/yrke/140050/>>.
- Pousette, Madeleine, "Var finns valfriheten när man tvingas privatisera?", *Kommun-Aktuellt* nr 9 1993 (a).
- , "Duktig och duglig räcker inte", *Kommun-Aktuellt* nr 9/1993 (b).
- Pressmeddelande, "Fortsatt stora satsningar på förskolan – men taket i maxtaxan höjs för de med högst inkomster". Utbildningsdepartementet 15 april 2003, se <<http://utbildning.regeringen.se>>.
- Prop 1992/93:11, Bildt, Carl & Westerberg, Bengt, "Utvidgad lagreglering på barnomsorgsområdet, m m. Stockholm: Riksdagen.
- Prop 1994/95:61, Carlsson, Ingvar & Hedborg, Anna, "Vårdnadsbidraget. Garantidagarna. Enskild barnomsorg". Stockholm: Riksdagen.
- Runsiö, Fredrik, "Näringslivets män styr när dagiset ska privatiseras", *Kommunalarbetaren* nr 5/1992.
- , "Konsulter lägger bud på 300 dagisbarn", *Kommunalarbetaren* nr 5/1993.

Saarinen, Ylva, "Kvinnors företagande i Gnosjö", C-uppsats från Uppsala universitet publicerad i *Entreprenörskap och småföretagande i Sverige : Nuteks uppsatstävling läsåret 2001/2002*. Sammanfattning av de vinnande bidragen. Stockholm: Nutek, 2002.

Solidaritet och valfrihet i välfärden : Kommunals kongress 28–31 maj 2001. Stockholm: Svenska kommunalarbetsförbundet, 2001.

SOU 2002:121, *Skollag för kvalitet och likvärdighet : betänkande av 1999 års skollagskommitté*. Stockholm: Fritzes, 2002.

Svensk utbildning i internationell statistik. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 2002 (Sveriges Officiella Statistik).

Thullberg, Per & Hwang, Sun-Joon, "Valfrihet i skolan ökar segregationen", *Dagens Nyheter* 15 april 2003.

Thörn, Ylva, "20 procent – men inte mer – får privatiseras", *Aftonbladet* 16 april 2002.

TT-meddelande, "Majoritet stödjer Kommunalstrejk", *Dagens Nyheter* 12 april 2003.

Westerberg, Bengt, "Avskaffa lex Pysslingen", *Svenska Dagbladet* 24 april 1989.

"Vill ha dagis som på 80-talet – Schyman på Örebrobesök", *Nerikes Allehanda* 8 augusti 2002.

Möten

Margret Ceberg, förskolan Tussilago i Helsingborg, 16 maj 2003.

Gun Eidevald, förskolan HallonEtt i Jönköping, 29 april 2003.

Birgitta Eriksson, förskolan Vårängen i Huddinge, 28 mars 2003.

Susanne Granberg, Mäster Mikael's förskola i Stockholm, 16 april 2003.

Johan Göterfelt, VD för förskolekoncernen Pysslingen, 5 mars 2003.

Stig Johansson, VD för Vittrakoncernen, 10 april 2003.

Örjan Lénard, Almega, en förbundsgrupp inom Svenskt Näringsliv, 15 maj 2003.

Ulf Lindberg, Almega (dito), 7 maj 2003.

Inger Nordqvist, förskolan Mac och Mulle i Sundsvall, 19 mars 2003.

Ingela Persson, förskolan Trilobiten i Trollhättan, 17 mars 2003.

Anne-Sophie Rönnerberg, Rönnerbergs friskolor i Stockholm, 23 april 2003.

Branka Simović, Miliana Stojanović och Mirjana Milenković, förskolan Kolibri i Västerås, 12 mars 2003.

Solweig Sundblad, förskolan Delfinen i Nyköping, 8 april 2003.

Johanna Tunhammar, Friskolornas riksförbund, 17 februari 2003.

Av samma författare:

Frihet och feminism (med Johanna Möllerström). Timbro Pejling, 2003.

Entreister i Kunskapsskolan. Rapport från Timbro CVV, 2003.

Fri som i frisk. Frihet ger friskare vård–skola–omsorg. Timbro Pejling, 2002.